

LUNDS UNIVERSITET

Där det dagliga brödet bereds

En intervjustudie om kontinuitet och förändring inom den svenska livsmedelsindustrin ur ett
feministiskt-marxistiskt perspektiv

Lisa Östman
GNVM03
VT 2020
Genusvetenskapliga institutionen, Lunds universitet
Handledare: Rebecca Selberg

Tack!

Först vill jag rikta ett stort tack till Calle, Kerstin, Thomas, Eva, Maria, Elena och Molly för att ni tog er tid att svara på mina frågor och möjliggjorde den här uppsatsen!

Tack mamma och pappa för att ni har lyssnat på mina utläggningar om uppsatsen den här våren och för att ni alltid lyssnar. Tack Axel och Petter för att ni hjälpte mig med korrekturläsning.

Till sist vill jag tacka min handledare Rebecca Selberg för värdefulla kommentarer, samtal och uppmuntran. Framför allt tack för att du har gjort att uppsatsarbetet har känts roligt och spännande från första till sista handledningen, det har varit guld värt!

Malmö, 2020

Abstract

In this thesis, I investigate change and continuity within the food industry in Sweden, building on seven interviews with workers in different factories and locations in Sweden. Through a feminist-Marxist understanding of productive and reproductive work, and an analysis of how gender and class are produced and reproduced in organizations, this study examines production work and its impact on the workers' lives. The thesis further explores how digitalization has come to change social relations at the work place, leading to an increased sense of alienation and preventing social organization at the workplace. The digitalization has also changed how gender is seen and constructed within the food industry. Through concepts such as producers' pride and commodity fetishism, I make visible that it is human work that creates value in products, through labor processes in which the worker takes pride. This thesis also underlines the food industry's function as both productive and reproductive, since it produces commodities that are central to the society and every human's continued reproduction.

Keywords: productive and reproductive work, food industry, producers' pride, gender based division of labor.

Nyckelord: produktivt och reproduktivt arbetet, livsmedelsindustrin, producentens stolthet, könsarbetsdelning.

Ordantal: 23 573

Innehållsförteckning

Abstract	3
1. Inledning	5
1.1 Syfte och forskningsfrågor	6
1.2 Uppsatsen disposition	7
2. Bakgrund och tidigare forskning	8
2.1 Svensk industrihistoria och strukturomvandlingar	8
2.2 Industriarbete och könsarbetsdelning	10
2.3 Industriarbete och könsarbetsdelning i svensk kontext.....	13
2.4 Den fjärde industriella revolutionen – Industri 4.0	14
2.5 Positionering gentemot tidigare forskning	15
3. Teoretiskt ramverk	17
3.1 Epistemologiska utgångspunkter	17
3.2 Social reproduktionsteori.....	20
3.3 Producentens stolthet.....	24
3.4 Klass och genus i organisationer.....	26
4. Metod, material och metodologi	28
4.1 Urval och rekrytering	28
4.2. Intervjuer och intervjuguiden.....	31
4.3 Metodologi.....	34
5. Analys	37
5.1. Arbetsdelning	37
5.2. Arbetsmiljö och relationen mellan det produktiva och reproduktiva arbetet	43
5.3. En synliggjord produktion	51
6. Avslutande diskussion	59
6.1 Resultat	59
6.2 Avslutning	62
7. Referenslista	64
7.1 E-källor	70
7.2 Filmmaterial.....	70
8. Bilagor	71
8.1 Bilaga 1 - Intervjuguide.....	71
8.2 Intervjuer.....	73

1. Inledning

Sverige fick sitt industriella genombrott under 1850-talet (Schön 1989: 37), och sedan dess har fabriksarbetet förändrats många gånger om. Tidigt dominerade väverier och tryckerier, men under 1900-talet kom istället textil- och varuproduktion att ta över. Även industriarbetets roll i den svenska ekonomin har förändrats över tid. Från att ha dominerat den svenska ekonomin från 1940-talet till 1980-talet har industriproduktionen idag fått en allt minskande betydelse, med färre sysselsatta (SCB 2017). På samma sätt har industriarbetarnas sammansättning sett olika ut under historiens gång; från att ha dominerats av män till att mer kvinnor trädde in i industrin (Lundquist 2019: 92), till att i allt högre utsträckning förlita sig på invandrad arbetskraft (Knocke 1994: 16). Arbetsdelningen inom industrin, alltså vem som gör vad och till vilket pris, har likaså den förändrats över tid, även om vissa mönster tycks upprepa sig (Glucksmann 2012: 170). Denna uppsats handlar om just den sortens kontinuitet och förändring i industriell produktion, närmare bestämt inom livsmedelsindustrin i Sverige.

I Sverige har industrier gått från att vara samhällsbärande funktioner i småsamhällen till att spela en allt mer begränsad roll, inte minst eftersom många fabriker flyttats utanför Sveriges gränser till låglöneländer (jmf Lundberg 2016). I och med strukturomvandlingen, som innebar att Sveriges och det Globala Nordets ekonomier omvandlades från industri- till tjänsteproduktion, lade många industrier ner. Idag är det snarast en etablerad föreställning att det inte finns någon industri kvar i landet (Greider 2001), men industrin finns, liksom industriarbetarna. 2017 var 11,3% av arbetskraften sysselsatt inom industri och gruvdrift (Ekonomifakta 2019). Däremot verkar forskningen vara frånvarande från de svenska industrierna, och framförallt gäller det kanske den genusvetenskapliga forskningen.

Livsmedelsindustrin är fortfarande i högsta grad närvarande i det svenska samhället, och är Sveriges tredje största industrigren, då räknat inklusive småföretagare (Livsmedelsföretagen 2019). Livsmedelsindustrin skapar de varor som utgör en del av den svenska självbilden, där produkter som sill, surströmming, kanelbullar och kaviar ibland får representera svenskhet och svensk kultur (Norman 2004, Tellström, Gustafsson & Fjellström 2003).

Livsmedelsindustrin och dess produktionsarbete är ett viktigt ämne ur flera olika perspektiv. Under 1970- och 80-tal var industriellt arbete ett intresseområde för genusvetenskaplig och feministisk forskning och utforskades då utifrån frågor om genus och könsarbetsdelning, klass, arbete och medvetande, liksom etnicitet, 'ras' och koloniala relationer (se Glucksmann

2009, Pollert 1981 & Westlander 1977). I dagens västerländska kontext har genusvetenskapen i stort lämnat industriarbetet, och den genusvetenskapliga forskningen med fokus på arbete har skiftat intresseområde till andra yrken och produktionsformer. Även interaktionen mellan genusvetenskaplig forskning och arbetslivsforskning har minskat (Mulinari & Selberg 2013: 82 & Sohl 2014). Detta är ett glapp som jag i denna studie ska försöka överbrygga. Sammantaget innebär detta att min studie av kontinuitet och förändring inom arbete i livsmedelsindustrin i Sverige är något nytt och outforskat i den samtida genusvetenskapen.

Arbetet som är i fokus i uppsatsen är produktionsarbete på fabrik inom livsmedelsindustrin i Sverige. Det rör sig om maskinoperatörsarbete, löpandebandarbeta och styckningsarbete. Dessa arbeten har det gemensamt att de hanterar råvaror, omvandlar dem till en produkt, ett livsmedel, en matvara. Det är även här livsmedelsindustrin blir en särskilt intressant arena för genusstudier, därför att här finns en dubbel dimension: genom det *produktiva* arbetet som genererar matvaror, är också det varje människa behöver för att *reproducera* sig. Livsmedelsindustrin fogar på det sättet samman produktion och reproduktion. Historikern Gunnel Forsberg skriver att "[i]nom livsmedelssektorn bereds och förmedlas det dagliga bröd genom vilket arbetskraftens fysiska kroppsfunktioner reproduceras" (Forsberg 1989: 16).

Denna uppsats bygger på sju semistrukturerade intervjuer med människor som arbetar inom den svenska livsmedelsindustrin. De arbetar på olika företag och befinner sig på olika platser i Sverige men har alla arbetat inom livsmedelsindustrin i mer än tio år. Uppsatsens teoretiska grunder baserar sig på feministiska analyser av produktion och reproduktion (det vill säga frambringandet av produkter och tjänster respektive alla de aktiviteter som ingår i att återskapa människor fysiskt och generationellt); begreppet producentens stolthet (Räthzel, Mulinari & Tollefsen 2014: 359) som syftar på känslor av autonomi och självvärde som relateras till att utföra ett arbete; och frågan om hur klass och genus skapas och reproduceras i organisationer.

1.1 Syfte och forskningsfrågor

Huvudsyftet med denna uppsats är att ur ett feministiskt-marxistiskt perspektiv med fokus på produktion och reproduktion utforska hur arbete inom livsmedelsindustrin i Sverige ser ut idag, och hur det har förändrats under den tid som intervjudeltagarna har varit verksamma inom industrin. Ett delsyfte är att visa på den fortsatta genusvetenskapliga relevansen i att

kritiskt utforska frågor om arbete, klass, kön och genusrelationer¹ inom det samtida fabriksarbetet i Sverige.

Denna uppsats kommer studera: vilka erfarenheter av kontinuitet och förändring framkommer i teoretiskt informerade intervjuer inom livsmedelsindustrin idag? Vad säger dessa erfarenheter, tolkade genom feministisk-marxistisk teori, om arbetsdelning, arbetsmiljö och relationen mellan produktivt och reproduktivt arbete?

1.2 Uppsatsen disposition

Här ovan har jag sammanfattat studiens relevans för det genusvetenskapliga fältet, redogjort för studiens syfte och frågeställningar, samt gett en kortfattad bakgrund av Sveriges industrihistoria. Uppsatsen följande disposition ser ut så här: i kapitel två erbjuder jag en kortfattad bakgrund till det industriella arbetet i Sverige. Därefter går jag igenom tidigare forskning kring genus och industriarbete. I kapitel tre går jag igenom de teoretiska perspektiv och teoretiska begrepp som ligger till grund i uppsatsens analytiska delar, här diskuterar jag även mina epistemologiska utgångspunkter. I uppsatsens fjärde kapitel redogör jag för min metod, semistrukturerade intervjuer, urval och rekrytering av intervjudeltagare, etiska överväganden, bearbetning och kodning av materialet och en metodologisk diskussion. I kapitel fem analyserar jag mitt material utifrån tre olika teman: arbetsdelning, arbetsmiljö och dess inverkan på det reproduktiva arbetet och en synliggjord i produktion. I uppsatsens sjätte kapitel sammanfattar jag viktiga resultat från analysen, diskuterar resultaten utifrån uppsatsen metodologiska och teoretiska utgångspunkter samt ger förslag på vidare forskning.

¹ Jag betraktar alla genusrelationer som intersektionella, inkluderat etnicitet/'ras'. Detta kommer däremot inte beröras i uppsatsen då det inte heller tar stor plats i materialet. Precis som i övriga samhället spelar etnicitet/'ras' roll, även inom livsmedelsindustrin. Däremot kan jag inte med materialet peka på generella tendenser gällande etnicitet/'ras' inom livsmedelsindustrin.

2. Bakgrund och tidigare forskning

I denna del av uppsatsen ger jag först en kort bakgrund till industriarbete i Sverige. Därefter går jag vidare och redogör för forskning gällande genus och industriarbete, och en kortare överblick av vad som kallas Industri 4.0 eller den fjärde industriella revolutionen. Den svenska forskningen som presenteras gällande genus och industriarbete behandlar industriarbete från tidigt 1900- till 1970-tal, medan den mer anglosaxiska litteraturen hanterar mer samtida industriarbete. Detta beror på att det saknas svenska samtida studier som behandlar dessa ämnen.

2.1 Svensk industrihistoria och strukturomvandlingar

Sveriges industriella historia tar enligt Göran Rydén (2002: 33) avstamp i 1800-talets andra hälft. Då började de tekniska processer – ångmaskiner, järnverk, kolgruvor och textilfabriker – som varit distinkta i den brittiska industriella revolutionen och ekonomin synas även här. Drivkrafterna bakom den svenska industriella utvecklingen var en kombination mellan en ökad efterfrågan, både inhemskt så väl som internationell export. Detta innebar en omorganisering både ekonomiskt och samhälleligt (Nyström 2002: 85-86). Redan vid sekelskiftet 1900 menar historikern Ulla Wikander att kvinnor befann sig inom industrin arbetandes vid maskiner som hade låg status, medan män skötte maskiner som ansågs vara mer komplicerade (Wikander 2006: 101). Symaskinen var till exempel en kvinnligt kodad maskin (Ibid: 103). När hantverk effektiviserades till industrier var det enligt Wikander männens intressen och arbetsmöjligheter som definierade vad som kom att ses som manligt eller kvinnligt arbete (Ibid: 105).

Åren mellan 1930-80 var industrin i Sverige som störst, och var då en central del i den ekonomiska tillväxten, välfärdsbygget och politiken (Isacson 2002: 115 & Schmitz 2007: 93). Vid mitten av 1930-talet expanderade de större industriföretagen och anställde mer människor till produktion- och kontorsarbete. Detta fick följderna att småföretagare inom produktionsyrken fick lägga ner sina verksamheter, då de saknade kunskap, kapital och kontakter för att investera i den nya teknologin. Från slutet av 1940 och ca 20 år framåt anställde de större industrierna ny arbetskraft löpande. Bland annat lösgjordes mycket arbetskraft i Sverige genom effektiviseringar inom jordbruket så som sammanslagningar och mekaniseringar (Isacson 2002: 116).

De stora industrierna blev centrala figurer i lokalsamhällena. I kuststäder som Malmö, Göteborg och Landskrona dominerade skeppsvarv. I Västerås och Arboga dominerade mekanisk verkstadsindustri, medan textilindustrin var stor i Borås och Norrköping (Isacson 2002: 116). Schön (2012: 136) hävdar att den ökade urbaniseringen kring fabriksstäderna gjorde arbetarklassen mer homogen och starkare i relation till det industriella kapitalet, och mynnade ut i organiserade rörelser som fackföreningar. Den ökade urbaniseringen innebar att även kvinnor i högre utsträckning kom att arbeta inom bland annat kläd- och livsmedelsindustrin (Ibid: 145). Eva Schmitz (2007: 92) skriver att antalet kvinnor som lönearbetade fördubblades mellan 1950-1970. Kvinnors ökade förvärvsarbete kan förklaras genom kapitalismens förändring i efterkrigstiden, kvinnor kom att fungera som en reservarbetskraft som reglerades av efterfrågan på arbetskraft (Ibid: 93, 94).

I och med expansionen av industrin efterfrågades mer semikvalificerad arbetskraft, och kvinnor blev attraktiva för arbetsgivare då deras arbetskraft var billigare (Schön 2012: 254). Under 1970-talet var det inte bara kvinnor som trädde in i den svenska industrin, Wuokko Knocke visar hur arbetskraftsmigranter blev rekryterade till industriellt produktionsarbete under 1960- och 70-talet (Knocke 1994: 16). Arbetskraftmigranter kom ofta från Finland, Italien och senare forna Jugoslaven (Isacson 2002: 116 & Schön 2012: 236). Knocke visar också att detta var av politisk intresse för att fylla arbetskraftsbristen och det talades om import av utländskt arbetskraft (Knocke 1991: 474). Kvinnliga arbetskraftsinvandrare erbjöds jobb inom lågavlönade industrier som livsmedels- och textilindustrin, men också inom den mansdominerade industrin (Schmitz 2007: 93, se även Bergman 2009).

Under andra halvan av 1900-talet började det industriella Sverige monteras ner. Till exempel försvann varvsindustrin, textilindustrin, gruvindustrin i bergslagen och skoindustrin i Örebro nästintill helt från landet. Detta ledde till en minskning av sysselsättningsgraden inom industrin. Strax under tvåhundrausen arbeten försvann mellan 1975 och 1990. Denna drastiska minskning kom till följd av ökad utländsk konkurrens (Ottosson & Isacson 2002: 220), och stora delar av industrin flyttade till globala Syd (Ibid: 219). Där var arbetskraften betydligt billigare, det fackliga inflytandet obefintligt och arbetsmiljön mer bristfällig (Isacson 2002: 120). Lågkonjturen under 1970-talet som kom till följd av öknningar i oljepriser fick stora konsekvenser för svenska varvsindustrin. Den svenska och europeiska stål- varvs- och verkstadsindustri fick svårt att stå sig i konkurrensen gentemot de nyindustrialiserade länderna i Ostasien (SOU 2002: 67: 82). Vid 1980-talet sysselsattes 22,2%

inom svensk industri och gruvdrift för att vid 2017 i princip halverats till 11,3% (Ekonomifakta 2019).

2.2 Industriarbete och könsarbetsdelning

Jag har nu gett en beskrivning av industriarbetets historiska utveckling i Sverige. Hur såg då själva arbetet och arbetsdelningen ut? Två betydelsefulla studier som avhandlar kvinnors situation inom industrin är Anna Pollerts *Girls, Wives and Factory Lives (1981)* och Miriam Glucksmanns (aka Ruth Cavendish) *Women on the Line (2009)*. Båda böckerna tar avstamp i Storbritannien under 1970-talet. Pollert genomförde en fältstudie på en tobaksfabrik där hon undersökte de kvinnliga arbetarnas arbets- och vardagsliv och relationen däremellan (Pollert 1981: 6). Exempelvis visar Pollert hur kvinnornas hem- och familjesituationer ständigt var närvarandet i samtal under arbetsdagarna (Ibid: 113). Pollert visar hur stereotypa föreställningar kring kvinnligt arbete fick betydelse i fabriken. Kvinnornas arbete var rutinartat, pilligt och lågt ansett (Ibid: 80, jmf Salzinger 2003). Kvinnorna utförde ett stationärt okvalificerat arbete, genom att inneha dessa positioner visar Pollert att kvinnorna hade viktiga funktioner inom sina familjer då de bar det huvudsakliga ansvaret för hemmet. Detta tydliggör kvinnans reproduktiva roll i samhället och hur den hänger samman med social produktion (Ibid: 20). Kvinnornas relation till facket varierade. Vissa tyckte facket var bra, men var själva inte engagerade, andra kände att deras intressen som kvinnor inte var representerade då facket var en manlig sfär (Ibid: 163-165).

Glucksmann beskriver arbetet av montering av smådelar till motorer hon och hennes kollegor utförde när hon arbetade på en fabrik i London. Arbetet Glucksmann (2009: 8) beskriver är högintensivt, semi-kvalificerat och utfördes längs löpande band av kvinnor. Männen arbete beskrivs som mindre stationärt, de stod upp eller gick omkring. Arbetet var tungt, tröttsamt och gick ut över vardagen. Fasta vardagsrutiner blev viktiga för att lösgöra tid för vila och fritid (Ibid: 70). Glucksmann beskriver ett förkroppsligande av arbete i form av smärta i nacke, rygg och ögon (Ibid: 72). Men också genom viktuppgång då de behövde äta mycket för att orka, men det stillasittande arbetet gjorde att de inte fick tillräckligt med motion (Ibid: 73). Den insyn Glucksmann fick i produktionsarbetet gjorde att hon förstod arbetsmängden som låg bakom föremål hon använde i vardagen.

Vad Glucksmann och Pollert visar i sina studier är en tydlig relation mellan produktivt och reproduktivt arbete och hur detta påverkas av faktorer som kön, klass och etnicitet/'ras'. Den arbetsdelning de beskriver, där de kvinnliga fabriksarbetarna stod vid det löpande bandet och utförde ett pilligt arbete på ackord, medan männen hade mer övervakande arbetsuppgifter och var mer rörliga, illustreras också i Jean Hermansson och Torgny Schunnesons dokumentärfilm *Arbetets döttrar* (1987). Den visar kvinnor som arbetade på Strumpfabriken i Malmö och Abbas fiskresningsfabrik i Göteborg. Också här stod kvinnor vid löpande bandet medan männen exempelvis slipade knivar eller transporterade de färdiga produkterna. Arbetsdelningen i fabriken upprepar mönstret att män har tillgång till en friare och mer publik sfär medan kvinnors arbete är rumsligt kringskuret, mindre synligt och lägre värderat (Bradley: 1989). Sammantaget visar ovanstående studier på en historisk könsarbetsdelning inom fabriker som kommer hjälpa mig peka på kontinuitet och förändring inom livsmedelsindustrin. Här väljer jag att betrakta denna film som tidigare forskning då den tydligt illustrerar könsarbetsdelning, och innehåller nästintill etnografiska intervjuer med de kvinnliga arbetarna.

Räthzel, Mulinari och Tollefsen undersöker arbetares upplevelser av industriarbete inom det transnationella företaget Volvo. Detta gör de i relation till genus och etnicitet/'ras', och hur arbetarna relaterade till förmän och arbetsledare (Räthzel, Mulinari & Tollefsen 2014: 24). De undersöker också vad de benämner som 'producer's pride'², vilket kunde yttra sig på olika sätt (Ibid: 308). Producentens stolthet kunde visa sig i att arbetarna kände stolthet i att ha bidragit till en användbar produkt, att få lära upp kollegor och att få möjlighet till påverkan av produktionsprocessen. Det kunde också yttra sig i missnöje och känslan av tristess om arbetet inte var utmanande nog (Ibid: 359).

Leslie Salzinger undersöker hur genus konstrueras i produktionen i fyra olika fabriker ägda av transnationella företag i México. Salzinger menar att genus ständigt konstrueras inom produktionen (2003: 151). Salzinger visar att femininitet och maskulinet är lokalt situerade och tar olika form beroende på ledningen och hur de olika produktionsdelarna i fabriken är organiserade (Ibid: 24). Detta gör hon genom ett perspektiv på kapitalism, genus och transnationella processer. Bland annat argumenterar hon för att globaliseringen har möjliggjort för kapitalägare att flytta produktionen för att hitta billigare och mer hanterbar

² Vidare referat till som producentens stolthet, min översättning.

arbetskraft (Ibid: 9). Att leta efter billig feminiserad arbetskraft i globala Syd innebär enligt Salzinger billig, foglig och fingerfärdig arbetskraft (Ibid: 154).

Aihwa Ong undersöker malaysiska kvinnors förhandlingar av resan från att leva i ett bondesamhälle till att arbeta som fabriksarbetare i transnationella företag. Hon visar också hur den kapitalistiska utvecklingen i landet påverkar samhällets kultur och traditioner (Ong 2010: 3). Ong tittar på disciplinära tekniker som skapar biologiska objekt, fogliga kroppar och sexualiserade subjekt i transnationella företag (Ibid: 177-178). Hon menar att i industrialiseringen av den malaysiska ekonomin blev relationer av dominans och förtyck baserat på genus och etnicitet/'ras' konsekvent framträdande i dagliga aktiviteter (Ibid: 178). Den kapitalistiska utvecklingen ledde till att transnationella fabriker etablerades. Arbetskraften som fyllde dessa lågavlönade fabriksarbeten var i stort unga kvinnor från bondesamhällen. Till följd av ojämställda lönenivåer anställde de transnationella företagen unga kvinnor från bondesamhällen för att hålla nere produktionskostnaden (Ibid: 147).

Dessa studier som fokuserar på transnationella företag visar att fabriksarbete kan se lika ut på ytan. Men är precis som det mesta påverkade av och situerade inom lokala, historiska, koloniala och politiska kontexter. Dessa studier visar även på kapitalismens ständiga strävan efter att hitta billigare arbetskraft, som bidrar till den industriella verksamhets ständiga omvandling. Det vill säga, även fabriksarbete är kontextbundet i lokala och historiska processer, vilket även denna uppsats kommer visa.

Forskning kring industriarbete visar alltså på könsarbetsdelning, dimensionen mellan reproduktivt och produktivt arbete, förkroppsligande av arbete och arbetets kontextbundenhet. Dessa resultat utgör grunden för min studie i kontinuitet och förändring i dagens industriarbete inom livsmedelsindustrin.

Den könsarbetsdelning som visar sig i studierna här är grundad i historiska processer. Under kapitalismens framväxt flyttade kvinnligt kodat arbete in i hemmets sfär och blev oavlönat (Federici 2004: 75). När kvinnor började lönearbeta runt sekelskiftet 1900 (Tilly 1981: 409) följde denna könsarbetsdelning med. Även det avlönade arbetet med reproduktiv karaktär gjordes av kvinnor (Mohandesi & Teitelman 2017: 44). Den ideologiska distinktionen mellan produktivt och reproduktivt arbete hårdnade. Det formades en kategori för kvinnligt arbete, vilket var det som mest liknade arbetet som utfördes i hemmet. Föreställningar kring kön som biologiskt kopplade ihop feminitet med hemliv, vård och fysisk svaghet och formade vilka

jobb och löner kvinnor kunde förvänta sig (Ibid: 44). Kvinnors inträde i industrin gjorde männen osäkra, och de hävdade att kvinnor skulle ta deras arbete och att deras löner skulle bli kapade (Tilly 1981: 410 & Knocke 1994: 14). Alltså, historiska ideologiska konstruktioner av kvinnligt arbete och dess värde kan ses som en förklaring till könsarbetsdelningen i fabriker.

2.3 Industriarbete och könsarbetsdelning i svensk kontext

Ovan gick jag igenom forskning kring fabriksarbete gällande genus och arbetsdelning i en mer global kontext, här nedan redogör jag för studier som behandlar samma teman men inom svensk industri. Gunnela Westlander undersöker kvinnliga fabriksarbetares situation inom det betalda och obetalda arbetet under 1970-talet (Westlanders 1977: 16). Kvinnorna i studien önskade kortare arbetstid, och ett argument som lyftes fram var att de tog huvudansvaret för hemarbetet som de hade svårt att hinna med, oavsett om de hade barn eller inte (Ibid: 18, 23). Gällande fabriksarbetet arbetade de flesta av kvinnorna med produktionsarbete (Ibid: 39). Självbestämmande inom industriarbetet avgörs enligt Westlander utifrån faktorer som arbetstakt, bundenhet vid arbetsstationen och möjlighet till variation i arbetet. Kvinnornas arbete var centrerade till arbetsstationerna och reglerat efter en bestämd arbetstakt. Männen hade däremot större möjlighet till rörlighet (Ibid: 61, jfr Pollert och Gucksmann).

Den kvinnliga fabriksinspektören var en yrkesgrupp som fanns mellan åren 1913-1948. Annika Åkerblom undersöker denna yrkesgrupp vars syfte var att säkerställa kvinnors säkerhet i det svenska arbetslivet. De faror som identifierades för kvinnor var fysisk och psykosocial stress genererad av arbetet, men också stressen som kom från den dubbla arbetsbördan av löne- och hemarbete. Inspektören skulle förbättra kvinnans villkor som anställd och som hushållsansvarig (Åkerblom 2001: 171). Kvinnor var generellt sett inte representerade av fackföreningar vilket påverkade deras arbetsvillkor och löner, och var anledningen till att denna tjänst inrättades (Ibid: 173). Kvinnligt arbete var ofta stillasittande, och inom livsmedelsindustrin var det ofta stationärt (Ibid: 179).

Paavo Bergman undersöker kvinnornas position inom stålindustrin i Luleå under 1970-talet. Under denna period blev kvinnlig arbetskraft billigare till följd av statligt lönebidrag (Bergman 2009: 9). Bergman undersöker bland annat hur kvinnorna tvingas möta och hantera den manliga kulturen inom industrin och föreställningar de mötte baserat på kön (Ibid: 10). Vidare belyser Bergman arbetsplatsen som en social arena, där olika typer av relationer växte fram som vänskaps- och kärleksrelationer (Ibid: 104).

Sammantaget visar de studier jag redogjort för en tydlig och genomgående könsarbetsdelning. Studierna visar hur genus skapas och återskapas inom fabriker genom att kvinnan positioneras som ansvarig för det reproduktiva arbetet, och reproduceringen av kvinnligt arbete som stationärt och pilligt, medan mäns arbete konstrueras som rörligt och mer fysiskt. Det visar också på konstruktionen av kvinnan som svag och i behov av skydd. Den bristande representationen av kvinnor inom fackföreningar kan vara en bidragande faktor till den segmenterade arbetsdelningen då deras intressen inte representerades. Vidare visar de på behovet av en studie som undersöker hur dessa faktorer utspelar sig inom industrin idag och utgör en grund för mig att peka på kontinuitet och förändring inom livsmedelsindustrin.

2.4 Den fjärde industriella revolutionen – Industri 4.0

Mycket av den litteratur som behandlar industriarbete beskriver arbetet så som det såg ut i Globala Nord fram till strukturomvandlingen på 1990-talet. Idag förs på nytt en samhälls- och vetenskaplig debatt om industriarbetet, återigen utifrån förståelsen att detta är på väg att förändras i grunden. Inom den tekniska vetenskapliga litteraturen pratas det om den fjärde industriella revolutionen, eller Industri 4.0. Med detta menas den mer och mer digitaliserade arbetsprocessen och inslaget av smartteknik, vilket relaterar till fordon, utrustning, logistik och produktionsprocesser (Hirsch-Kreinsen 2016: 2). Inom denna gren finns det även litteratur som behandlar genusomskapande processer i och med intåget av ny teknik inom industrin.

Jill Rubery och Debra Howcroft (2018: 63) diskuterar jämställdhet, fjärde industriella revolutionen och hur den kan komma att påverka kvinnor och män olika i relation till betalt och obetalt arbete. De menar att om automatiseringen av arbete främst gäller repetitiva och rutinmässiga arbeten, kan det få en positiv effekt för kvinnligt arbete. Då kvinnor i större utsträckning befinner sig i sådana arbeten inom den europeiska arbetsmarknaden. Däremot skulle det enligt författarna minska arbetstillfällena (Ibid: 65). Kvinnors inträde inom icke-rutinartade jobb har ökat gentemot män, däremot menar Rubery och Howcroft att kvinnor fortfarande är underrepresenterade i manligt kodade arbeten som rör teknologi, matte och ingenjörskap (Ibid: 66, jmf även Johansson med fler nedanför).

I en svensk kontext diskuterar Jan Johansson med fler (2017: 287) Industri 4.0 och vilka konsekvenser detta kan få för svensk industri kopplat till genusordningar och arbetsmiljö.

Enligt konceptet Industri 4.0 kommer industriarbetaren inta en expertroll som säkerställer en smidig produktion. Arbetaren kommer inte vara låst vid sin position då den nya teknologin kan transporteras runt i fabriken tillsammans med arbetaren (Ibid: 283). Författarna menar att Industri 4.0 kommer att sammanföra tillverkning- och IT-sektorn (Ibid: 285). I och med en bättre arbetsmiljö och en högre efterfrågan på kvalifikationer är en förhoppning att fler kvinnor kommer träda in i industrin (Ibid: 287). En mer digitaliserad industri skulle öka kravet på tillgänglighet av arbetaren och därmed det gränslösa arbetet. De ser en risk i en ökad övervakning av individer vilket kan leda till en ökad psykosocial stress (Ibid: 288). I relationen mellan ny teknologi, arbetsvillkor, kvalifikationer, identitet och genus identifierar författarna en kunskapslucka som bör undersökas ur ett kritiskt perspektiv (Ibid: 293).

Lena Abrahamsson (2014: 109) undersöker hur organisering av genus har förändrats i och med införandet av moderna organisationsformer (till exempel Lean productions) inom svenska industrier. I artikeln *Gender and The modern Organization, Ten Years After*, återgår hon till tre fabriker hon studerade under 1990-talet för att se hur genusmönster förändrats i och med de moderna organisationsformerna. I resultaten från 1990-talet visar Abrahamsson att kvinnor hade liten rörlighet inom fabrikerna, både i relation till att de hade en stationär arbetsuppgift medans männen hade en mer rörlig. Men också att kvinnorna hade liten chans till bättre arbetsuppgifter (Ibid: 123, 120). Ett resultat från studien är att i vissa aspekter förändrades företagen mot mindre könad produktionsorganisering (Ibid: 131).

Studierna som behandlar Industri 4.0 diskuterar införandet av nyteknik i industriella arbetsprocesser. Deras syfte här är att visa på hur modern teknik och moderna organisationsformer kan komma att påverka genusrelationer inom industrin.

2.5 Positionering gentemot tidigare forskning

Urvalet av tidigare forskning är gjort i enlighet med uppsatsens syfte och frågeställning, och möjliggör för mig att upptäcka kontinuitet och förändring inom industriarbete i relation till de teman som behandlas i analysen. De olika studierna tar plats i olika samhälleliga och vetenskapliga kontexter, och sammantaget visar de på en konsekvent linje av könsarbetsdelning och relationen mellan reproduktivt och produktivt arbete inom olika industriella kontexter. Denna forskningsöversikt visar också på vikten av en samtida studie som behandlar könsarbetsdelning, reproduktivt och produktivt arbete i relation till ny teknik inom industrin. Det vill säga, en studie som överbryggar glappet mellan genusvetenskapen

och arbetslivsforskningen. Detta blir också tydligt i relation till studierna kring Industrin 4.0 där förvisso genus behandlas men det reproduktiva arbetet förblir osynligt. Dessutom är även arbetarnas röster kring hur de upplever arbetet frånvarande. Anna Pollert (2012: 176) efterfrågar nutida studier liknade *Girls, Wives and Factory Lives* (1981) och *Women on the Line* (2009). Denna uppsats kan ses som ett försök att närma sig liknade frågor inom livsmedelsindustrin i Sverige.

3. Teoretiskt ramverk

I förra kapitlet gick jag igenom tidigare forskning som behandlar fabriksarbete och genus i en internationell och svensk kontext och Industri 4.0. Här går jag igenom uppsatsens teoretiska grunder och infallsvinklar. Avsnittet börjar med epistemologiska utgångspunkter för att sedan gå igenom de teoretiska perspektiven som kommer användas inom analysen. Dessa inkluderar produktivt och reproduktivt arbete, alienation, producentens stolthet, varufetischism och hur klass och genus skapas i organisationer.

3.1 Epistemologiska utgångspunkter

Jag inspireras av feministisk ståndpunktsteori, som tar sin utgångspunkt i frågor om erfarenheter och maktrelationer. Den feministiska vetenskapstraditionen har formats av en vilja att fånga och synliggöra kunskap och perspektiv från kvinnor och andra marginaliserade grupper som inte fått utrymme i den mer traditionella forskningen och dess kunskapsproduktion (Harding 2004: 1-2). Fokus ligger på att se och utgå från grupperns historiska och sociala placering, och hur politiskt och intellektuellt arbete kan omforma förtryck till en källa av kunskap och möjlig emancipation (Ibid: 10). Patricia Hill Collins (1997: 376) hävdar att ståndpunktsteorin syftar på grupperns delvis gemensamma historier, exempelvis Svarta kvinnors erfarenhet av rasism (Collins 1986: 16). Dessa historier är grundade i att grupper som delar en gemensam position inom hierarkiska maktrelationer, också delar vissa gemensamma erfarenheter inom dessa. Collins menar att en ståndpunkt inte kommer från individer eller analytiska grupper forskare konstruerat, utan snarare från gemensamma kollektiva upplevelser (Collins 1997: 377).

Ståndpunktsteorin har bland annat ifrågasatts för att betrakta kvinnor som en homogen grupp och därmed bortse från faktorer som till exempel etnicitet/'ras' och sexualitet (Ramazanoğlu & Holland 2002: 60-79). Genom att analysera grupperfarenheter förlorar kvinnor som individer sin agens. Hekman (1997: 349) menar att om kvinnors olikheter erkänns, och om vi accepterar att kvinnor har många olika ståndpunkter och erfarenheter, så innebär det att kvinnor besitter flera olika erfarenheter, och därmed behöver ståndpunktsteorin omvärderas. Collins å andra sidan menar att analyser av kvinnors gemensamma erfarenheter inte innebär ett antagande om att individerna inom denna gruppen besitter *samma* erfarenheter, eller tolkar dem på samma sätt. Att använda gruppen som utgångspunkt menar Collins ger utrymme för att visa på individuell agens (Collins 1997: 377)

Vidare menar Collins att individen alltid har makt och agens över sitt medvetande och hur personen uttrycker sitt medvetande (Collins 1997: 379). Trots att analysen utgår från en grupp, finns det utrymme för individuella skillnader inom denna. Jag håller med om vikten av att inte tala för en grupp som homogen, och att individuella skillnader ska få utrymme att träda fram. Däremot instämmer jag även i Collins argument att människor som delar en gemensam position i en makthierarki delar vissa erfarenheter, vilket utgör en grund för analys. Mitt mål är här att visa på individuella erfarenheter och tolkningar, och samtidigt sätta intervjudeltagarnas erfarenheter i relation till varandra för att visa hur deras kollektiva erfarenheter samspelar och genom detta visa kontinuitet och förändring inom livsmedelsindustrin.

Den feministiska vetenskapsteoretiska debatten präglas av sin mångfald. Ståndpunktsteorin har ifrågasatts utifrån vilken grupps erfarenheter och verkligheter som är mest marginaliserade, och därmed – även om frågan drar ståndpunktsteorins utgångspunkter till sin yttersta spets – mest sann. Detta gör dess anspråk på sanning och kunskap till relativistisk. Från poststrukturalistiskt håll har Susan Hekman rest frågor om huruvida det bara är marginaliserade grupper som kan producera giltig kunskap. Hon skriver ”If material life structures consciousness, if the different experiences of different groups create different realities, then this must hold for the oppressed as well as the oppressor.” (Hekman 1997: 346). Bhavnani (1993: 103) argumenterar däremot att feministisk forskning ska verka för att inte reproducera maktlöshet hos subjekten. Hekmans antagande att även förtryckaren kan generera en sanning är att återigen göra marginaliserade grupper maktlösa och att ifråga ta dem sin röst. Min egen syn på kunskap är i viss mån relativistisk då jag anser att kunskap behöver tolkas, och blir på så sätt relativ. Jag uppfattar alltså att ståndpunktsteorin är en viktig utgångspunkt eftersom den sätter frågor om erfarenhet och situering i centrum.

Ståndpunktsteorin ramar in min analys, men det finns också andra traditioner som inspirerar. Inom poststrukturalismen ses språket som kunskapsbärande. Språket, texter och ord är inte meningsskapande i sig utan måste ses i relation till historisk kontext (Scott 1988: 35). Språket ses här som ett system där meningsskapande och kulturella praktiker organiseras och blir ett sätt för människor att representera och förstå sin verklighet. Det blir en utgångspunkt för att förstå hur sociala relationer skapas, hur institutioner är organiserade och därigenom hur kollektiva identiteter skapas (Ibid: 34). Detta sker bland annat genom dikotomier eller binära

kategorier som man/kvinna eller svag/stark. Dessa tas ofta för givet och ses inom poststrukturalismen som en begränsning kring hur vi tänker och vad som ses som möjligt. Dikotomierna skapar skillnad och begränsar världen på sätt som kan vara våldsamt. Då det inom dessa ordpar ofta finns ett ord som ses som underlägsen. Genom detta naturaliseras och normaliseras diskursen och dessa kategorier blir sedda som oundvikliga och stabila (Gannon & Davies: 2012: 65-91).

Att dessa två vetenskapsteoretiska utgångspunkter ligger långt ifrån varandra är tydligt. Men båda fyller en funktion i denna uppsats. Ståndpunktsteorins fokus på materialitet och att fånga erfarenheter och upplevelser från marginaliserade grupper spelar väl in med denna studies syfte. Deltagarna i studien erfar materiella konsekvenser i form av klasspositioner men också förkroppsligandet av arbetet i form av arbetsskador. Däremot är det poststrukturalistiska förhållandet till språk som meningsskapande viktigt att ta med sig in i relation till skapandet av genus och kön i materialet, vilket diskuteras nedanför.

3.1.1 Förhållningssätt till kön

I uppsatsens material framstår kön ofta i den binära framställningen man/kvinna. Intervjudeltagarna kopplar detta till fysiska förutsättningar i relation till att män i större utsträckning orkar mer. De problematiserar även antaganden om att 'alla män är starkare' och menar att inte alla män heller orkar utföra arbetsuppgifterna. Det finns en medvetenhet hos dem att den klassiska uppdelningen man – stark kvinna – svag inte är självklar. De problematiserar även arbetsmiljön och menar att om en man och en kvinna inte kan utföra samma arbete är det fel på arbetsmiljön, inte en enskild persons fysiska förutsättningar. Här skulle jag dock vilja fördjupa synen på kön och mitt förhållningssätt till det under uppsatsen gång.

Min utgångspunkt till kön och genus är att det är en social konstruktion som genom handlingar och praxis leder till ett skillnadskapande där föreställningar kring manligt och kvinnligt skapas. Men också att könsidentiteter sträcker sig bortom den binära uppdelningen. Genus är alltså performativt och ett görande (Butler 1999: 33). Skillnadsskapandet sker enligt Acker i genomgripande mönster gällande "fördelar och nackdelar, arbete och belöning, känslor och sexualitet, bilder och identitet, mellan kvinna och man, skapade genom praktiska aktiviteter och representationer som rättfärdigar dessa mönster som resulterar i kategorierna kvinna och man" (Acker 2006a: 5-6, min översättning). Genus eller kön är alltså inte statiska,

autentiska och autonoma kategorier. Det är inte min avsikt att bidra till en fortsatt binär konstruktion av kön. Däremot finns det en poäng i att prata om manligt och kvinnligt då dessa skapade kategorier fortsätter generera materiella och förkroppsligade skillnader mellan individer (Connel 2012: 1677). Jag hoppas att uppsatsen tydliggör att det är ett görande det handlar om, trots att kön ibland framställs i binära termer.

3.2 Social reproduktionsteori

Ovanför redogjorde jag för feministiska vetenskapsdebatter och epistemologiska utgångspunkter. Här går jag igenom social reproduktionsteori (SRT), då begreppen produktivt och reproduktivt arbete kommer vara centrala i uppsatsen. SRT har sitt ursprung hos marxistiska feminister. Vad denna handlar om fångas i stora drag inom de retoriska frågorna Tithi Bhattacharya (2017b: 1) ställer marxismen:

”If workers’ labor produces all the wealth in society, who then produces the worker? Put another way: What kinds of processes enable the worker to arrive at the doors of her place of work every day so that she can produce the wealth of society? What role did breakfast play in her work-readiness? What about a good night’s sleep?”

Alltså, vad krävs av en lönearbetande individ för att åter och åter igen ta sig till sin arbetsplats och väl på plats orka utföra arbetet? Målet med social reproduktionsteori menar Bhattacharya är att svara på frågor som dessa. Detta menar hon gör att social reproduktionsteori inte ser så mycket till synliga faktorer, utan istället fokuserar på processer. Det är ett teoretiskt perspektiv som undersöker komplexa nätverk av sociala processer och mänskliga relationer som producerar villkoren för människans existens (Ibid: 2). Vidare skriver Bhattacharya att: ”The fundamental insight of SRT is, simply put, that human labor is at the heart of creating or reproducing society as a whole.” (Ibid: 2).

SRT är dels en kritik av marxismen, dels en vidare utveckling av den. Bhattacharya utvecklar vad som menas med arbete vilket är som Marx ursprungligen använde det ”the first premise of all human history” (Ibid: 2). Bhattacharya menar att Marx inte utvecklade detta till fullo. Med detta menas att den form av arbete som kapitalismen erkänner är det produktiva arbetet för marknaden – detta uppfattas ofta som den formen av legitimt arbete. Den stora mängden arbete som sker i relation till familj och hem som görs för att reproducera arbetaren och hennes arbetskraft naturaliseras och dess betydelse döljs. SRT ser relationen mellan

fördelningen av produktionen av varor och produktionen av människor som en del av det kapitalistiska systemet. Alltså syftar detta teoretiska ramverk till att synliggöra arbete som historiskt inte uppmärksammats (Ibid: 2).

Bhattacharya (2017b: 9) skriver att social reproduktion ofta förstås att handla om två separata platser och produktionsprocesser, den ekonomiska och den sociala, ofta uppfattat som arbetsplatsen och hemmet. SRT lyfter fram att den rumsliga uppdelningen av arbete är en historisk framställning, och istället bör det produktiva (offentliga) och det reproduktiva (privata) arbetet analyseras och teoretiseras som sammanflätat. Bhattacharya (2017a: 96) menar att för att förstå arbetarklassens villkor, är det viktigt att erkänna att arbetare har en existens utanför arbetsplatsen. Den teoretiska utmaningen menar hon ligger i att förstå förhållandet mellan existensen utanför arbetet och deras produktiva liv som direkt regleras av kapitalismen. Vidare behandlar social reproduktionsteori förtyck av genus, sexualitet och etnicitet/'ras' i strukturell relation till och formad av kapitalistisk produktion (Bhattacharya 2017b: 3).

Här kommer begreppen produktivt och reproduktivt arbete användas för att synliggöra processer av arbete som dels producerar varor, och dels som producerar arbetaren. Men också hur dessa två typer av arbete relaterar till varandra och knyter samman löne- och hemarbetet.

3.2.1 Livsmedelsindustrin som reproduktiv arena

Ovan redogjorde jag för social reproduktionsteori och produktivt och reproduktivt arbete. Här kommer jag gå igenom hur livsmedelsindustrin fogar samman det produktiva och reproduktiva arbetet. Forsberg beskriver livsmedelsindustrin roll som dels produktiv och dels reproduktiv. "Reproduktion utan produktion (t.ex. av livsmedel) är omöjlig och utan produktion blir all produktion meningslös" (Forsberg 1989: 13). Reproduktion som begrepp menar författaren står för återskapande verksamhet, och att inom den feministiska traditionen står det för dels "skapandet av mänskliga resurser och dels bevarandet av dessa" (Ibid: 13). Vidare menar Forsberg att livsmedelsindustrin är formad av dels produktiva syften och reproduktiva syften, och befinner sig på så sätt i skärningspunkten mellan produktion av varor och reproduktion av människor. Uttryckt på ett mer målande sätt skriver Forsberg: "Inom livsmedelssektorn bereds och förmedlas det dagliga bröd genom vilket arbetskraftens fysiska kroppsfunktioner reproduceras" (Ibid: 16).

Glucksmann (2006: 27) beskriver den ändrade strukturen kring konsumtionen och produktionen av mat. Det har skett en förskjutning från att människor själva köper råvaror och lagar mat från grunden, producerat genom obetalt hemarbete, till att mat under längre tid och i större utsträckning producerats under marknadsförhållanden, och därmed genom ett produktivt arbete. Detta har gjort mat till varor tillgängliga att konsumeras som antingen hel- eller halvfabrikat. Kommersialiseringen av livsmedel har även integrerat delar som paketering, distribuering, reklam och försäljning. Detta har gjort att arbetsdelningen har förändrats, från att i stort vara baserad i hemmet till att vara baserad i livsmedelsfabriker, men också i förpackningsindustrin och reklambranschen. Arbetare inom livsmedelsindustrin blir anställda för att utföra arbeten som tidigare ofta utfördes som obetalt hemarbete och sedda som feminina. Att hacka grönsaker, göra en deg eller koka såser, blir här istället avlönade. Arbetet går även från att utföras i en liten skala i hemmet till massproduktion i fabriksmiljöer.

Glucksmann tydliggör livsmedelsindustrins roll för den sociala reproduktionen i samhället då hon visar förskjutningen som skett i hur och var mat produceras, där den industriproducerade maten har blivit mer central i människors vardag. Bhattacharya (2017: 6) skriver att social reproduktion innebär hur bland annat mat tillgängliggörs för omedelbar konsumtion. Detta möjliggörs alltså genom livsmedelsindustrin. Detta perspektiv på livsmedelsindustrin kommer användas för att tydliggöra livsmedelsindustrins samhälleliga roll för social reproduktion.

3.2.2 Alienationsbegreppet och social reproduktion

I det tidigare avsnittet förklarade jag hur livsmedelsindustrin fogar samman produktivt och reproduktivt arbete. Jag kommer nu att gå djupare i dialog med marxistisk teori om själva arbetsprocessen och dess effekter för den som arbetar. Specifikt kommer jag att gå igenom alienationsbegreppet och hur det i analysen samspelar med begreppet reproduktion. Johan Alfonsson (2020) diskuterar alienation i relation till arbete i den flexibla kapitalismen. Alienation handlar om ett förfrämmande, det handlar om något som inte har varit främmande, men som har kommit att bli det. Något har gått från att ha varit känt och setts ihop, men sen separerats och gjorts främmande, det handlar alltså om en process. Alienation bygger på att det finns en relation att bli alienerad från, det kan handla om relation till arbete eller till människor (Alfonsson 2020: 38). Alfonsson skriver ”alienation är inte en icke-relation, snarare är det en förvrängd relation” (Alfonsson 2020: 39). Alfonsson hänvisar till författaren Rahel Jeaggi som definierar alienation som en relationslös relation, vilket visar att det fortfarande finns en relation till det som är alienerat, men att relationen i fråga är

ofullständig (Jeaggi 2014, refererad i Alfonsson 2020: 39). Enligt Marx finns det fyra typer av relationer som människor kan bli alienerade från, dessa är: alienation från den egna aktiviteten, den egna produkten, andra människor och det mänskliga artväsendet (Alfonsson 2020: 71). I denna uppsats är det främst alienation från andra människor i form av social isolering som står i fokus. Indirekt kommer också relationen till arbetsaktiviteten och produkten att diskuteras, men inte i termer av alienation, utan i termer av producentens stolthet, som utmanar alienationsbegreppet.

För att studera relationen som alieneras måste relationen i sig definieras. Alfonsson listar bland annat det historiska perspektivet vilket kommer vara centrala här. Det historiska perspektivet synliggör den nu mera alienerade relationen genom att titta tillbaka på historiska föreställningar kring den då icke-alienerade relationen. Har en relation tidigare varit obruten, kan det visa hur relationen bör se ut. Det är alltså det tidigare tillståndet som bestämmer hur relationen borde se ut (Alfonsson 2020: 41). De mer empiriskt inriktade perspektiven där alienation blir reducerat till empiriska kategorier och individers upplevelser, har kritiserats från marxistiskt håll. Detta frikopplar begreppet från de ekonomiska, strukturella faktorer som faktiskt skapar alienation (Ibid: 60). Alfonsson (2020: 95) skriver:

För att förstå alienation som något mer än individuella upplevelser måste den objektiva strukturen individen lever i inkluderas. Om individen alieneras i sitt arbete måste vi förstå varför hon måste arbeta och varför hon inte kan styra sitt arbete. För att förstå detta behöver vi ha en förståelse för det produktionssätt, den övergripande struktur, hon arbetar och verkar i.

Det historiska perspektivet används för att lokalisera tendenser till alienation, och för att visa på en förändringsprocess. I enlighet med vad Alfonsson visar i citatet kommer detta även förklaras och sättas i relation till ett större perspektiv som relaterar till strukturomvandlingar i livsmedelsindustrin. Alienationsbegreppet används här för att belysa hur arbetare har kommit att bli mer isolerat på arbetsplatsen i och med att arbetsprocesser blivit mer digitaliserade. Begreppet kommer också användas tillsammans med begreppet social reproduktion för att visa på arbetsplatsens roll i återskapandet av mänskligt liv.

3.3 Producentens stolthet

Alienation syftar på förfrämmande, och är ett viktigt begrepp inom marxistisk teori för visa på det kapitalistiska systemets effekter på människan. Men arbete under kapitalismen skapar många olika slags erfarenheter, vilket inte minst feministisk forskning visat (Glucksmann: 2009, Pollert: 1981, Ong: 2010). För kvinnor har industriarbetet varit både exploaterande och befriande, genom att det skapat inte minst viss ekonomisk autonomi för kvinnor. I denna tradition skriver Rätzel, Mulinari och Tollefsen (2014) om producentens stolthet, som fångar hur arbetarna känner sig kopplade till sitt arbete och hur de genom detta utvecklar en stolthet i sitt arbete. Stoltheten kan yttra sig i att bidra till en användbar produkt, uppskatta att lära upp kollegor, att avancera från produktionslinjen till en lärarposition, uppskatta en oväntad variation i arbetet, att få möjlighet att påverka produktionsprocessen och att lära sig nya saker (Rätzel, Mulinari & Tollefsen 2014: 359). Det kunde också yttra sig i att de kände sig uttråkade och inte utmanade i sitt arbete (Ibid: 306).

Författarna menar också att producentens stolthet fungerade som ett sätt att motsätta sig den vinstorienterade kapitalistiska produktionen när kvalitén på produkten fick stå åt sidan för en mer kostnadseffektiv produktion (Ibid: 308). Författarna följer dessa processer genom att se arbete som en process där människor utvecklar sin kapacitet. Detta menar de möjliggör deras förståelse för konflikter på arbetsplatsen till följd av minskat inflytande, kunskapsutveckling och sociala relationer (Ibid: 309). Detta kan också synliggöra hur managementstrategier som talar till arbetares ansvar kan blir lyckade, då dessa engagerar arbetare i processer som egentligen inte gynnar dem. Med detta hoppas författarna visa "how workers aim to create their humanity under adverse conditions of inhumanity" (Ibid: 310). Rätzel, Mulinari och Tollefsen menar att vad Sennett beskriver som en mänsklig impuls, att göra ett bra jobb för sin egen skull är vad de menar med producentens stolthet. Alltså det som skapar självförtroende och njutning som kan framkomma hos arbetare genom att tillverka något användbart tillsammans med andra. Arbetare som pratar om nöjet i deras arbete, och tar stolthet i sin förmåga som arbetare (Ibid: 310).

Jag instämmer i vad Rätzel, Mulinari och Tollefsen säger angående en kritisk forskares roll: "we should care about the meaning work has for individuals, no matter where and how they work – and even when they do not work" (Rätzel, Mulinari & Tollefsen 2014: 309). Arbete är centralt i människors liv, att som kritisk forskare inte ta hänsyn och fundera kring arbetes

betydelse är att ignorera mycket av en människas identifikation. Denna roll som arbetet spelar också för arbetarklassen har marginaliserats i forskningen under senare år (Weeks 2009).

Producentens stolthet handlar om processer som syftar på känslor av autonomi och självvärde som relateras till att utföra ett arbete, antingen själv eller tillsammans som grupp. I denna uppsats kommer begreppet användas för att identifiera just dessa processer.

3.3.1 Varufetischism

Begreppet varufetischism handlar om att mänskliga processer av arbete blir osynliga när en produkt antar ett värde på marknaden. Marx skriver ”Vad är alltså orsaken till den gåtfulla karaktär, som arbetsprodukten får, så snart den antar varuform?” (Marx 2013: 62). Marx gör en distinktion mellan bruksvärde och bytesvärde. Bruksvärdet syftar till varans faktiska användningsområde, vad den går att använda till vilket inte är beroende av priset på varan. Bytesvärdet uppträder i relation till andra varor och i kvantitativa förhållanden mellan varandra, inom vilket varor med olika bruksvärden byts mot varandra. Detta förhållande och bytesvärdet är relativt och föränderligt (Ibid: 32). I grunden av både bruks- och bytesvärdet ligger en arbetsprodukt, det vill säga en produkt som är genererad av mänskligt produktivt arbete. Att en vara innehar ett bruksvärde är resultatet av att mänskligt arbete har förkroppsligats och materialiserats i varan (Ibid: 34). Marx (2013: 62) skriver att:

Det är för det första en fysiologisk sanning, att allt nyttigt arbete och alla produktiva verksamheter, hur olika de än må vara, alltid är funktioner av den mänskliga organismen, och att varje sådan funktion, vilket innehåll och vilken form den än må ha, väsentligen är en förbrukning av mänsklig hjärna, mänskliga nerver, muskler, sinnesorgan osv.

När en vara antar formen av en färdig produkt menar Marx att den antar en fetischkaraktär. Marx skriver att när människor jämför arbetsprodukter i termer av värde och byter sina olika produkter med olika funktioner med varandra, likställs produkterna i ett värde. Detta jämställer också det differentierade mänskliga arbetet som ligger bakom de olika produkterna (Ibid: 64). Alltså blir det specifika arbetet som ligger bakom varje produkt osynliggjort när produkter inordnas i system av värde eller pengar. Marx menar att varufetischism handlar om att produkter blir självständiga ting, oberoende av den arbetsprocess som ligger bakom. Varan kommer på så sätt att framstå som att det är den som i sig själv skapar värde, när det i själva verket är arbetarna genom sin arbetskraft som skapar värde. Produkterna får ett eget liv och

relaterar till varandra och till människan (Ibid: 63). Varufetischism handlar alltså om processer av arbete och specifika användningsområden hos en produkt blir osynliggjort i och med att varan träder in i en samhällelig och marknadsmässig arena. Här definieras de istället av ett värde och inte av deras funktioner eller det mänskliga arbetet som ligger bakom. Begreppet pekar därför på att en vara existerar och får sitt värde genom det mänskliga arbetet som ligger bakom. I analysen kommer begreppet varufetischism användas för att identifiera intervjudeltagarnas upplevelser och insikter kring hur arbetsprocesser egentligen går till, hur deras insyn i produktionen också synliggör arbetet bakom produkterna som produceras, och deras arbetsroll i att skapa det värde som fabrikena generera.

3.4 Klass och genus i organisationer

I avsnittet ovanför diskuterade jag begreppen producentens stolthet och varufetischism som relaterar till hur intervjudeltagarna upplever sitt arbete och produktionen av livsmedel. Här kommer jag föra en diskussion grundad i Joan Ackers förståelse kring hur klass och genus upprätthålls och skapas i organisationer. Acker menar att könssegregerat arbete delvis skapas genom organisationer, vilket inkluderar uppdelningen mellan betalt och obetalt arbete, samt inkomst- och statuskillnader mellan män och kvinnor. Även kulturella föreställningar kring genus skapas och reproduceras i organisationer (Acker 1990: 140). Genus skapas även genom arbetsmarknadsstrukturer, relationer på arbetsplatsen, kontroll av arbetsprocessen och lönerelationer. Detta påverkas av genussymbolik, processer av könsidentitet och materiell ojämställdhet mellan män och kvinnor (Ibid: 145-146). Att se en organisation som könad innebär att se den genom en distinktion mellan män och kvinnor, eller maskulint och feminint. Exempelvis bör för- och nackdelar, exploatering och kontroll, agerande och känslor ses inom ljuset för denna distinktion där genus är en integrerad process (Ibid: 146).

Acker listar fyra processer som skapar och upprätthåller genus och klass, där skillnadskapande kring genus sker på olika sätt och inom olika delar av en organisation. Exempelvis är arbetsdelning, accepterande, fysiska platser och makt saker som skapar institutionella medel för att upprätthålla strukturella skillnader kring arbetsmarknad och familj. Hur dessa skillnader görs är olika i olika organisationer. Generellt är dock män ofta i höga positioner i relation till makt i organisationer. Ofta skapar också arbetsledares beslut genusskillnader som upprätthålls av organisatoriska praktiker, dessa kan förändras i och med ny teknik (Acker 1990: 146).

Den andra processen gäller konstruktionen av symboler och bilder som förklarar, uttrycker, förstärker och ibland motsätter sig de genusbaserade skillnaderna. Symboliken formas av ideologi, kulturella uttryck, klädsel och media. Ett exempel är chefers uttryck av en lyckad maskulinitet eller maskulin symbolik kopplat till tekniska kompetenser (Acker 1990: 146). Den tredje aspekten som producerar könade sociala strukturer är enligt Acker interaktionen mellan män och kvinnor, män och män samt kvinnor och kvinnor, som skapar dominans och förtryck. Konversationsanalyser har visat genuskillnader gällande vem som avbryter och bestämmer samtalsämnen. Männen är aktörerna, kvinnorna emotionellt stöd (Ibid: 146-147). Fjärde aspekten är de processer som skapar individuella könade identiteter. Detta inkluderar medvetandet av de andra tre genusskapande aspekterna, att inom organisationen vara medveten om ett passande arbete, språkanvändning och klädsel. Alltså en presentation av sig själv som en könad medlem av en organisation (Ibid: 147).

Enligt Acker (2006a: 106) är organisationer centrala i klassprocesser på två sätt. Dels då den kapitalistiska ekonomin verkar genom organisationer, och dels skapas klass i organisationer då människor arbetar, chefer betalar ut löner och ledningen i privata organisationer tar ut vinster (Ibid: 107). Acker (2006b: 443) definierar skillnader i organisationer som systematiska skillnader mellan deltagare i organisationer. Dessa baseras på maktpositioner med kontroll över mål, resurser och utfall. Detta kan resultera i beslut på arbetsplatsen som påverkar arbetaren. Exempelvis beslut gällande organisering av arbetet; chanser till befordran och ett intressant jobb, säkra anställningar, och njutning i arbetet och arbetsrelationer. Ackers förståelse av klass baseras här i bestående och systematiska olikheter i tillgång och kontroll av resurser. Klassrelationer är inbäddade i organisationer genom anställningsformer och löner. Förr var genus och klass nästintill helt integrerat i organisationer enligt Acker. Detta har däremot börjat luckras upp och kvinnor befinner sig allt oftare i högre positioner inom organisationer. Dock formar könade och sexualiserade antaganden fortfarande olika klasspositioner för män och kvinnor (Acker 2006b: 443).

Här kommer dessa perspektiv på klass och genus i organisationer användas för att identifiera processer av hur klass och genus skapas i organisationer. Det kan gälla bestående processer av arbetsdelning eller hur ny teknik har kommit att omforma dess. I uppsatsens nästa del kommer jag redogöra för metod, material och metodologi.

4. Metod, material och metodologi

I föregående del diskuterade jag uppsatsens teoretiska infallsvinklar. Här kommer jag redogöra för urval och rekrytering av intervjudeltagare, tillvägagångssätt och semistrukturerade intervjuer. Vidare kommer etiska överväganden att diskuteras. Avsnittet avslutas med en metodologisk diskussion. För att samla in material till denna uppsats har semistrukturerade intervjuer används för att uppnå uppsatsens syfte.

4.1 Urval och rekrytering

Rekryteringen av intervjudeltagare började med att jag publicerade ett inlägg på Facebook där jag efterfrågade personer som jobbar på fabrik med ett produktionsarbete inom livsmedelsindustrin. Jag skrev att intervjun skulle handla om livspusslet och arbetsvillkor, att intervjun skulle ta ca en timma och gick bra att göra över telefon beroende på plats. Det enda kriteriet jag uppgav under rekryteringen av intervjudeltagare var att de skulle arbeta i produktion inom ett livsmedelsföretag. Inlägget delades av sju personer så att det också fick spridning inom deras nätverk på Facebook. Detta tillvägagångssätt fick dock ingen utdelning. Den första intervjudeltagaren kom från mitt eget nätverk, då jag själv arbetat inom livsmedelsindustrin. Den andra intervjudeltagaren kom jag i kontakt med genom en bekant som själv hade arbetat inom livsmedelsindustrin. Den tredje intervjudeltagaren kom jag i kontakt med genom att en person som arbetar inom ett livsmedelsföretag hjälpte mig sätta upp lappar på fabriker med samma information som Facebookinlägget. Genom dessa fick jag kontakt med den tredje intervjudeltagaren, som såg en lapp och kontaktade mig via mail.

De fyra resterande intervjudeltagarna kom jag i kontakt med via ett fackförbund. Jag började med att skriva till fackförbundets Facebooksida där jag presenterade mig och uppsatsen. Via denna chatt fick jag en mailadress till en person som arbetade inom facket. Jag mailade sedan denna personen med information om uppsatsen och en förfrågan om hjälp att hitta intervjudeltagare. Kontakten på fackförbundet svarade att han mottagit förfrågan och att han skulle återkomma. Efter två veckor återkom han med namn och kontaktuppgifter till sex personer som tackat ja till att delta i min studie och visste att jag skulle kontakta dem. I slutändan intervjuade jag fyra av dem. Att en majoritet av intervjudeltagarna på olika sätt arbetade fackligt har haft betydelse för materialet. Bland annat på grund av att de genom sitt fackliga engagemang hade en större insyn i livsmedelsindustrin i stort. Detta visade sig i att de hade kunskap om tendenser och strukturella problem inom branschen, och talade om detta

både i relation till sina egna arbetsplatser och hur det kunde yttra sig på andra arbetsplatser och inom andra yrkesgrupper inom livsmedelsindustrin.

Således kan urvalet beskrivas som ett tillfällighets-/bekvämlighetsurval (Olsson & Sörensson 2011: 113). Intervjudeltagarna i studien är brett rekryterade och arbetar på olika företag inom livsmedelsindustrin och producerar olika typer av livsmedel. Inom gruppen av intervjudeltagare finns det en geografisk spridning från norra till södra Sverige. Detta för att kunna lokalisera förändringar, kontinuitet, tendenser och problem genom stora delar av livsmedelsindustrin. Inom gruppen deltagare finns fem kvinnor och två män, att fördelningen blev så beror på tillfällighet.

4.1.1 Deltagarna i studien

Som redan nämnt var mitt enda kriterium att intervjudeltagarna skulle arbeta inom produktion inom livsmedelsindustrin. Däremot blev inte utfallet exakt så. Detta beror på att vissa nu arbetade heltid fackligt, eller bytt arbete på grund av omorganisering i företaget. Fem av de sju deltagarna har många års erfarenhet av produktionsarbete. En person har kortare erfarenhet av produktionsarbetet men arbetar idag på lagret som ligger i direkt anslutning till produktionsdelarna i fabriken. Vilket resulterade i en inblick i produktionsarbetet. Den sista personen har bara jobbat på lager, och arbetar idag heltid fackligt. Att två personer befann sig inom lagret på respektive fabrik skulle jag argumentera inte blev till nackdel för materialet. På samma sätt som spridningen geografiskt och mellan olika företag visar på tendenser, förändringar, kontinuitet och problem inom livsmedelsindustrin gör även olika arbetsroller inom den också det. Nedan följer en kort presentation av deltagarna.

Calle: Arbetat inom livsmedelsindustrin i drygt 10 år. Erfarenhet av att arbeta i produktion men arbetar nu på lager. Har ett barn.

Kerstin: Arbetat inom livsmedelsindustrin i drygt tio år. Har haft olika roller inom produktionsarbetet. Bor tillsammans med sambo och har flera barn.

Thomas: Arbetat inom livsmedelsindustrin i mer än 20 år. Arbetade ca 12 år inom produktion och bytte sedan tjänst inom företaget på grund av omorganiseringar och kör nu lastbil samt arbetar fackligt. Bor tillsammans med sin sambo och har flera barn.

Eva: Arbetat inom livsmedelsindustrin i mer än 20 år. Arbetat inom lager, arbetar nu heltid fackligt. Bor tillsammans med sin sambo och har äldre barn.

Maria: Arbetat inom livsmedelsindustrin i mer än 20 år. Arbetat inom olika delar av produktionen. Jobbar nu även delvis fackligt. Bor tillsammans med sin sambo.

Elena: Arbetat inom livsmedelsindustrin i ca 20 år. Arbetat inom olika delar av produktionen. Arbetar nu heltid fackligt. Bor tillsammans med sin man, har flera barn.

Molly: Arbetat inom livsmedelsindustrin i ca 25 år. Arbetat inom olika delar av produktion och företaget, arbetar idag inte i produktion. Har tidigare varit engagerad fackligt. Bor tillsammans med sin man och har äldre barn.

4.1.2. Första kontakt med intervjudeltagarna

När jag hade fått namn och kontaktuppgifter till intervjudeltagarna hörde jag av mig till dem via Facebook eller via mail för att presentera mig själv och uppsatsen. Jag skrev att jag höll på att skriva en masteruppsats som skulle handla om produktionsarbete inom livsmedelsindustrin, arbetsvillkor och livspusslet i stort. Jag informerade om att intervjun skulle ta en dryg timma (jmf Öberg 2011: 65), och att intervjun skulle handla om ovanstående teman. Det var däremot svårt att presentera det mer utförligt än så på grund av studiens induktiva karaktär. Vid första kontakt informerade jag också om under vilka villkor de deltog i studien, och om det var okej att spela in intervjun. Detta upprepade jag igen vid intervjutillfället för att vara säker på att de fått informationen.

4.1.3. Etiska överväganden

Att bedriva forskning med privatpersoner som informanter kräver skydd av informanternas anonymitet. Vid intervjutillfället har intervjudeltagarna informerats om de fyra etikregler som ska efterföljas vid en forskningsprocess. Dessa är informationskravet, samtyckeskravet, konfidentialitetskravet och nyttjandekravet (Vetenskapsrådet, God forskningssed). Bland annat erbjöd jag alla intervjudeltagare att välja vilket namn de ville bli kallade i uppsatsen, vilket två gjorde, resten valde jag själv. Jag informerade att deltagandet är frivilligt och att de när som helst kunde välja att avbryta deltagandet och att jag då skulle radera allt material. Jag informerade om att intervjun endast skulle användas till forskning, och att det endast är jag som kommer hantera materialet. Jag underströk även att om de inte ville svara på någon fråga

gick det bra. Då alla intervjuer utom en genomfördes över telefon var jag också noga med att tala om när jag slog på och av diktafonen som användes för att spela in intervjuerna. Alla deltagare godkände inspelning av intervjuerna. Intervjun som gjordes i person gjordes på förslag av intervjudeltagaren på det fackliga kontor personen arbetade på.

För att garantera intervjupersonernas anonymitet och trygghet har företaget de jobbar för anonymiserats. Då det är livsmedelsindustrin i stort som står i fokus och inte ett enskilt företag finns det inte heller en poäng med att nämna företagen vid namn. Detta leder också till att olika produkter och varumärken som nämns i intervjuerna har avkodats. Detta beror på att vissa produktnamn är tätt kopplade till företagen och andra produkter går genom en enkel Googlesökning att koppla till företaget som producerar produkten i fråga. Undantaget gäller intervjudeltagaren som arbetade som styckare³. Även vissa detaljer som årtal har justerats något för ytterligare anonymisering. Jag erbjöd mig att skicka transkriberingen till intervjudeltagarna, så de själva kunde läsa igenom och säga till om det var något de ville skulle anonymiseras vidare än det som jag själv redan hade avkodat. Detta tackade alla utom en ja till, och en deltagare återkom med några rättelser och önskemål kring anonymisering vilket jag genast rättade till.

4.2. Intervjuer och intervjuguiden

Processen gällande intervjuerna började med att jag tidigt tog fram en intervjuguide (se bilaga 1). Den syftade till att kartlägga intervjudeltagarnas vardag, arbete och relation till sitt arbete och produkterna som producerades. Intervjuguidens utformning baserade sig på dels de teoretiska begreppen produktivt och reproduktivt arbete, och dels på mina egna erfarenheter av att arbeta inom livsmedelsindustrin. Exempelvis inspirerades intervjuguiden av mina egna erfarenheter att behandla stora mängder mat och hur detta förändrade mitt förhållningsätt till mat och min förståelse för matproduktion. Genom mina erfarenheter från livsmedelsindustrin hade jag också en förförståelse för hur arbetsprocesser inom fabriker kan se ut vilket också formade intervjuguiden. Denna position där jag har befunnit mig på insidan av livsmedelsindustrin kan liknas med Patricia Hill Collins (1986: 26) begrepp *outsider within*.

³ Att anonymisera yrkestiteln styckare skulle innebära svårigheter att förstå arbetsprocesserna och arbetsmiljön som det berättas om. Även om detta innebär att råvaran inte anonymiseras går det fortfarande inte att härleda till ett företag, eller en färdigställd produkt som skulle kunna gå att spåra vidare till ett specifikt företag.

Då detta ämne i dagsläget kan betraktas som ganska outforskat har intervjuguiden fått guida dels intervjuerna, men också inläsning av tidigare forskning och teori, då den speglar mina intresseområden och vad som antagligen skulle komma att bli centralt i denna studie. Under intervjutillfällena har intervjuguiden strukturerat intervjun genom att följa de teman som jag ville utforska. Beroende på vilken riktning intervjun tog och hur pratglad intervjudeltagaren var fick guiden en mer eller mindre central roll under intervjuerna. För mig som ovan intervjuare var intervjuguiden en trygghet om intervjun kom av sig eller tappade fokus.

Det insamlade materialet till denna uppsats består av sju intervjuer som genomfördes i februari och mars. Sex av dessa genomfördes över telefon och en gjordes i person. Att de flesta intervjuer genomfördes via telefon beror på avståndet. Då ingen av intervjupersonerna befann sig på samma ställe hade det varit ohållbart miljö- och tidsmässigt att åka och träffa alla. Telefonintervjuerna har också underlättat uppsatsarbetet då det gick att genomföra intervjuerna snabbt efter att jag kom i kontakt med intervjudeltagarna. På ett sätt kan telefonintervjuer även ses som ett mer fritt alternativ för intervjudeltagarna. De kan befinna sig i en trygg miljö och kan kanske pyssla med något annat samtidigt, vilket innebär att de inte behöver avsätta lika mycket tid som för en fysisk intervju. Såklart finns det också nackdelar med telefonintervjuer. Till exempel blev intervjuerna ibland påverkade av dålig teckning. Det kunde yttra sig i att jag var tvungen att byta plats i lägenheten under intervjun för att få bättre teckning och under en intervju bröts samtalet. Trots detta upplevde jag att samtalen snabbt kunde återgå till intervjuerna utan någon större påverkan.

4.2.1 Semistrukturerade intervjuer

Uppsatsens empiri och materialinsamling bygger på semistrukturerade intervjuer. Detta möjliggör att hålla intervjuerna till samma teman, men ger utrymme för att utveckla frågor och ämnen som kommer upp i de enskilda intervjuerna. Detta gör att intervjuerna kunde formas efter intervjudeltagarnas egna förståelse (O'Reilly 2009: 126 & Mason 2004: 1-4). Semistrukturerade intervjuer valdes också i relation till uppsatsens syfte. Denna intervjuform speglar en ontologisk position som intresserar sig av människors kunskap, upplevelser och tolkningar (Manson 2004: 1-4). Detta knyter också an till uppsatsen epistemologiska utgångspunkter. Semistrukturerade intervjuer möjliggör att få höra direkt från människor som befinner sig inom ett produktionsarbete inom livsmedelsindustrin. I enlighet med Rätzhel, Mulinari och Tollefsen (2014: 18) är även jag intresserad av hur arbetarna representerar sina erfarenheter, från arbetarnas egna ståndpunkt.

Vidare betraktar jag intervjusituationerna som en interaktiv process mellan mig som intervjuare och intervjudeltagarna. Kvale beskriver intervjuer som ”a construction site of knowledge” (Kvale 1996: 2 refererad i Mason 2004: 1-4). Det vill säga, både intervjuaren och intervjudeltagaren har en aktiv, skapande och reflexiv roll under intervjun och skapar där med kunskapen tillsammans (Mason 2004: 1-4). Genom detta förhållningssätt blir båda parter i intervjusituationen meningsskapande subjekt (Sohl 2014: 54).

4.2.2 Bearbetning och kodning av materialet

Att tolkning och analys av materialet börjar redan vid intervjutillfället och fortgår dagarna efter när intervjun är färsk i minnet är något som Sohl (2014: 68-69) påpekar, och något jag känner igen i min process. Redan under och efter intervjutillfället började jag fundera på teman som kom upp intervjuerna. Innan transkriberingen gjorde jag anteckningar i dokument och drog paralleller mellan andra intervjuer och texter. I transkriberingsarbetet började jag kodningsprocessen mer strukturerat, då teman tydliggjordes ännu mer. Kodningsarbetet har utgått från tematisk kodning och har varit både induktivt och teoretiskt informerat. De teoretiska begrepp som guidade min läsning var produktivt och reproduktivt arbete. I läsningen av materialet insåg jag dock att materialets innehåll var betydligt bredare och mer innehållsrikt än dessa två begrepp och snabbt fick kodningen en mer utforskandekarakär (jmf O'Reilly 2009: 37). Relationen mellan teori och empiri har alltså guidats av det empiriska materialet. Vid kodningen utkristalliserade sig fyra huvudteman med ett flertal underrubriker. Under dessa teman klistrade jag in citat från transkriberingarna där de passade. För att tydliggöra för mig själv färgkodade jag de olika intervjudeltagarna under de olika rubrikerna.

I transkriberingsprocessen har jag inte velat ändra för mycket i språket för att behålla stämningen i intervjun. Däremot har jag redigerat något för att underlätta läsning och anpassa till skriftspråk (Eriksson-Zetterquist & Ahrne 2011: 45). För att underlätta läsningen har jag transkriberat bort mina egna jakande eller när jag sagt ”mm” för att visa att jag lyssnat på intervjudeltagaren. Vissa ord har ibland varit svåra att höra på grund av dålig teckning vilket jag har markerat med ”(dåligt ljud)”. Detta gäller dock endast nått enstaka ord per intervju och har på så sätt ingen större betydelse för innehållet.

4.3 Metodologi

Ovanför redogjorde jag för mitt tillvägagångsätt gällande insamling och bearbetning av materialet. Under denna rubrik kommer jag föra två metodologiska diskussioner som relaterar till makt, kunskapsproduktion och min roll som forskare. Den första fokuserar på intervjusituationerna, medan den andra fokuserar på tolkning och positionering gentemot materialet.

4.3.1 Makt i intervjuer och kunskapsproduktion

Att använda en annan människas berättelser om sitt liv som grund i kunskapsproduktion är inte frikopplat från makt, och diskuteras ofta inom ramen för feministisk metodologi. Donna Haraway (1988) har kritiserat synen på kunskapsproduktion som objektiv, neutral och kontextlös. Med begreppet *situerad kunskap* argumenterar hon för att kunskap, forskning och dess resultat är producerade inom en viss kontext och historiskskeende och är där med situerad inom dessa. Med begreppet *'the god trick'* kritiserar Haraway den objektiva och distanserade forskaren som producerar "neutral" kunskap. Hon argumenterar för en transparens hos forskaren tillsammans med en situering av kunskapen (Haraway 1988: 581). Sandra Harding (2004: 4) skriver att idéen om att forskning ska tala från "particular, historically specific, social locations have been out of question for standard research norms". Vidare beskriver Beverly Skeggs att "En forskare är positionsbestämd på många sätt: genom historia, nation, kön, sexualitet, ras, ålder och så vidare. Vi har en plats i de ekonomiska, sociala och kulturella relationer vi studerar." (Skeggs 1999: 34). Alltså är både forskaren och kunskapen hon producerar situerade inom specifika processer och positioner.

Skeggs (1999: 33) beskriver metodologi som en form av teori kring metoden, och påverkar valen kring vad och vilka som ska studeras, hur dessa personer ska studeras och vilken kunskap som är relevant att använda sig av. Det handlar även om att som forskare positionera sig inom sin egen forskning och i relation till intervjudeltagarna. Precis som Diana Mulinari skriver så innebär att positionera sig inte endast ett konstaterande av maktdynamiken som definierar relationen mellan forskare och intervjudeltagare utan:

Det är att teoretiskt förstå hur dessa skilda erfarenheter skapar kontexter för vad som kommer att sägas, vad som kommer frågas efter, och vad som kommer att förbli outtalat.
Det är att kontinuerligt reflektera över den egna närvaron i forskningsprocessen, den egna

rollen i konstruerandet av de texter som ska presenteras som informantens egna ord (Mulinari 1999: 46).

Att mina egna beslut under intervjuer och i tolkning av materialet har fått betydelse för uppsatsen är på många sätt uppenbart. Ett tydligt exempel är mina agerande och val under intervjutillfällena. Ibland fick jag känslan av att vissa intervjudeltagare svarade undvikande på frågor gällande deras vardags- och familjeliv. Här märkte jag att det tog emot att fortsätta att ställa följdfrågor och be dem utveckla, kanske för att den personliga kontakten saknades, vilket gjorde att deras gränser blev tydliga. Kanske berodde den känslan på min egen vilja till integritet som gjorde att jag inte ville tvinga fram ett mer utvecklat svar. Oavsett valde jag att försöka vara följsam i relation till intervjudeltagaren. Kanske kändes det fel att fortsätta gräva i en människas privatliv som jag inte ens hade träffat.

När telefonintervjuerna var slut och jag hade tackat för deltagandet och lagt på kände jag ofta att jag kanske hade passerat någon gräns, lite utnyttjande, trots att jag tror och hoppas att vi båda upplevde intervjun som trevlig. Detta blev också påtagligt i relation till den intervjun jag gjorde i person. Även fast jag delade med mig av mina erfarenheter på ett liknade sätt i de flesta intervjuer upplevde jag inte en känsla av utnyttjande på samma sätt som efter telefonintervjuerna. Antagligen berodde detta på en så enkel faktor att det fysiska mötet gjorde mig mer närvarande då intervjupersonen fick en klarare bild av mig som person. Maktdimensionen i telefonintervjuerna där jag mest var en forskare som ställde frågor blev för mig mindre när jag träffade personen fysiskt, även om maktdimensionen såklart även här kvarstår.

4.3.2 Makt och tolkning

Att tolka sitt material betyder också att göra val som påverkar forskningsprocessen. Som Mulinari (1999: 46) påpekar bidrar till en konstruktion av texten som framställer den som informantens egna ord. Sohl menar att trots intervjusituationen är ett tillfälle där meningsskapande sker i relation mellan forskare och intervjudeltagare innebär rollen som forskare ett ansvarstagande inför de tolkningar som görs utifrån materialet (2014: 54). Det är alltså jag som i slutändan avgör vad jag anser vara relevant och viktigt, både utifrån mina och intervjudeltagarnas erfarenhet i relation till vad jag tycker passar bäst in i mitt forskningsproblem (jmf Skeggs 1999: 51). När jag satt med mina transkriberade intervjuer och hade dessa människors berättelser, händelser och livssituationer framför mig blev jag

också plötsligt medveten om makten i att hantera materialet. Detta gjorde att jag kände en ovilja till att analysera och göra antaganden om de delar av materialet som handlade om deras livssituationer. Vad kan jag egentligen säga om ett livspussel med barn, heltidsjobb och djur – även om jag kan luta mig mot teori och tidigare forskning? Jag själv har ingen erfarenhet av hur det är att få ihop ett liv för fler människor än mig själv. Att tolka intervjudeltagarnas berättelser kring arbete kändes däremot lättare, dels för att de pratade om det på ett yrkesmässigt sätt, och dels för att jag själv har jobbat inom livsmedelsindustrin och kunde relatera till deras berättelser om arbetet på ett tydligare sätt.

Viljan att göra sina intervjudeltagare rättvisa i den vetenskapliga texten är såklart en stor del i en forskningsprocess. Däremot är det kanske inte alltid det lättaste att göra, då det handlar om att ta situationer från enskilda människors vardag och sätta in i större strukturella sammanhang. Mulinari (1999: 45) uttrycker sig på detta sätt:

När informanter inte känner igen sig i den slutgiltiga vetenskapliga texten, när de tittar skeptiskt och säger: det var inte det jag sa, har de både rätt och fel. De har fel på så sätt att forskaren citerar ordagrant. De har rätt på så sätt att sociologisk analys inte enbart handlar om vad informanter säger. Den förmedlar aldrig det ”autentiska”, eller vad som ”egentligen hände”. Tolkningen är ett försök att länka det individuella ödet och den djupt personliga berättelsen med teorier om samhällsstruktur och samhällsförändring.

I relation till vad Mulinari skriver uppstod det en konflikt för mig i att ge rättvisa till intervjudeltagarna, att skriva om deras erfarenheter som jag inte kan relatera till och dra vetenskapliga slutsatser kring detta. Detta relaterar också till frågan som ofta har ställts inom den feministiska traditionen: vem kan producera kunskap om vem? Behöver forskaren ha kunskap och erfarenhet om det ämnen som hanteras (Harding 1987: 10-11)? Skeggs skriver ”Om all kunskap kommer ur erfarenhet, hur ska vi då handskas med och veta något om det vi inte erfarit?” (Skeggs 1999: 50). Detta tolkar jag som att även om en själv inte har en faktiskt erfarenhet av något, betyder inte det att vi inte kan erhålla kunskap från det. Snarare betyder det att som forskare hitta vägar till att kunna säga något som vi själva inte har förstahandserfarenhet från. Detta kanske görs genom att ta hjälp av teori och tidigare forskning för att skaffa oss en kontext, och se till den specifika kontexten kunskapen produceras inom, fast det kanske tar emot.

5. Analys

I föregående avsnitt gick jag igenom uppsatsens metod och metodologiska grunder. Här analyserar jag det insamlade materialitet utifrån de teoretiska perspektiv som redogjordes för i kapitel tre. Analysen är uppdelad i tre teman: arbetsdelning, arbetsmiljö och relationen mellan det produktiva och reproduktiva arbetet samt en synliggjord produktion.

5.1. Arbetsdelning

I uppsatsens tidigare delar har jag redogjort för hur könsarbetsdelningen har sett ut inom industrin. Här diskuterar jag hur arbetsdelningen framstår i intervjudeltagarnas erfarenheter från livsmedelsindustrin. Detta gör jag med hjälp av Ackers syn på hur klass och genus skapas i organisationer och gentemot tidigare forskning inom två olika teman: den bestående könsarbetsdelningen och förändring i könsarbetsdelningen.

5.1.1 Den bestående könsarbetsdelning

I intervjuerna framgår att det har arbetats aktivt från fackligt håll med att motverka könsarbetsdelningen. Trots detta finns det tydliga mönster av den klassiska könsarbetsdelningen inom livsmedelsindustrin kvar. Ett tydligt exempel på detta beskriver Maria:

Maria: Så har vi hantverk att rulla [produkt] [...] Ja det är ett hantverk, det står ju kvinnor och gör, för det är typiskt kvinnodominerat, dom ska se exakt likadana ut och väga lika mycket.

Lisa: Är det bara kvinnor som står och rullar äh den produkten?

Maria: Mm jaja, jag försökte driva igenom.. dom provade med två män ett antal år sen men det funka inte, dom blev förflyttade och nästa två också så att, man måste prova i alla fall tycker jag, alla ska ha möjlighet.

Lisa: Varför blev dom förflyttade, för att dom inte kunde, eller tog det för lång tid att lära upp dom?

Maria: Det är ett låst jobb och fingerfärdighet krävs, och det är ju intressant för man brukar ju säga att mekaniker ska vara fingerfärdiga och så där, men dom är manliga ofta

men i det här fallet... det är på ackord, det enda ackordjobbet vi har på jobbet dessutom så att, dom tjänar bra dom som rullar bra. Men vi har inte lyckats få några killar att stanna kvar där.

Här syns alltså en tydlig arbetsdelning baserad på kön. Maria som har arbetat fackligt med jämställdhetsfrågor visar också hur det har pågått ett aktivt förändringsarbete som inte lyckats i detta fall. Inom citatet syns flera föreställningar kring vad som har ansetts vara kvinnligt fabriksarbete, både det faktiska arbetet och symboliken kring det. Acker (1990: 145-146) skriver att relationer på arbetsplatsen, kontroll av arbetsprocessen och lönerelationer skapar genus i organisationer. Dessa processer är påverkade av genussymbolik, processer av könsidentitet och den materiella ojämställdheten mellan kvinnor och män. Acker menar också att genus görs genom arbetsdelning och fysiska platser (Ibid: 146). Alltså, vad Maria beskriver ovanför är ett upprätthållande av genus i den aspekten att det är ett låst jobb, i Ackers ord, en fysisk plats. Vilka som ses passa inom det är reglerat av genussymbolik. Denna genussymbolik yttrar sig i fingerfärdighet och den stationära arbetsplatsen.

Acker menar också att genus görs genom kontroll av arbetsprocessen och lönerelationer (1990: 145-146). Detta görs här genom ackordsarbetet som är en form av kontroll av arbetet och reglerar även lönerelationen. Som Maria säger: om kvinnorna rullar bra, tjänar de också bra. Här går det att tyda att den belöning som ges kvinnorna i form av en bra lön till följd av ett stationärt, fingerfärdigt och monotont arbete om de gör ett bra jobb, också segmenterar denna könsarbetsdelning. Maria gör en distinktion mellan vad som ses som manlig och kvinnlig fingerfärdighet strukturellt i form av manliga mekaniker, och även om Maria ställer sig kritisk till den, blir det kvinnligt kodade arbetet svårt för män att träda in inom då det innebär en kvinnlig genussymbolik. Calle visar också på en mer bestående könsarbetsdelning på sin arbetsplats när jag frågar vem som gör vad inom produktionen:

Calle: Det var lite mera fast, inte rotation alls på samma sätt, utan där var det mer spetskompetens, så är det fortfarande, och sen så är det ju mycket könsindelad, tunga arbeten det gör män, och mer lättare maskinarbeten, eller vad man ska kalla lätta arbeten, gör kvinnor.

Calle berättar också att denna arbetsdelning är rumsligt separerad då kvinnorna befann sig i en del av produktionen kallad produktionshallen, och männen i vad som kallas blandningen.

Även i Calles redogörelse för arbetsdelningen finns de genusskapande processer Acker pekar på. Här är det inte bara en fysisk plats (Acker 1990: 145-146) som definierar könsarbetsdelningen, utan också det fysiska kroppsarbetet som kopplas till manligt och kvinnligt i organisationen. Det vill säga här är genussymboliken (Ibid: 145-146) kopplad till fysiska förutsättningar som skapar föreställningar kring manligt och kvinnligt arbete.

De två exemplen som Calle och Maria visar på angående könsarbetsdelningen är återkommande i många studier kring fabriksarbete. Den genussymbolik som Maria visar på gällande fingerfärdighet kopplad till femininet finns beskriven hos Pollert (1981: 80) och Glucksmann (2009: 8) som ett pilligt och fingerfärdigt arbete. Den förklaringen av arbetet Maria ger visar sig också tydligt i Hermanssons och Schunnessons (1987) dokumentärfilm där kvinnor inom livsmedelsindustrin sitter och rensar fisk på ackord. Uppdelningen mellan det kvinnliga stationära och maskinella arbetet och manligt rörligt arbete som både Calle och Maria beskriver återfinns också i tidigare forskning. Dels i Glucksmann (2009: 8) och Pollert (1981: 81), men också hos Åkerblom (2001: 176) och Westlander (1977: 61), som alla beskriver denna arbetsdelning i fabriksarbete under tidigt 1900- och 1970-tal. Det vill säga, vad Calle och Maria beskriver är bestående processer av görande av genus inom fabriksarbetet, och visar därmed även på kontinuitet inom livsmedelsindustrin.

Eva visar istället på en vertikal könsarbetsdelning som också tydligt involverar ett skapande av klass på sin arbetsplats:

Lisa: Fanns det någon sån könsmässig skillnad i vem som gjorde vad?

Eva: Nej, men sen kanske jag kan tycka att det är lite för få kvinnliga chefer och ledare, inte i kollektivet, det har ju blivit mer tjejer nu, det var inte lika mycket tjejer när jag började 94.

Här visar Eva på vad Acker skriver är en generell tendens inom organisationer, att män ofta befinner sig i högre positioner inom organisationer än kvinnor (Acker 1990: 146). Eva visar också på utvecklingen i att det nu är fler kvinnor på hennes arbetsplats än när hon började, däremot verkar inte den utvecklingen vara lika tydlig inom de högre positionerna. Acker (2006b: 444) argumenterar för att klass och genus ofta är integrerade i organisationer bland annat genom att just män ofta återfinns högre upp i organisationshierarkin, det vill säga

genom olika typer av anställningar. Alltså, Eva visar här hur klass och genus samspelar inom den arbetsplatsen hon verkar på. Vidare argumenterar Acker för hur genus görs i sociala relationer på arbetsplatsen mellan män och kvinnor. Till exempel syns genuskillnader i konversationer där män oftast bestämmer samtalsämnen eller avbryter vilket visar på relationer av dominans och förtyck (Acker 1990: 146). Eva visar på hur denna dimension kan ta uttryck på hennes arbetsplats när jag frågar om diskussioner kring jämställdhet och feminism är närvarande på arbetsplatsen:

Eva: Inte så mycket, det kommer inte upp så mycket i diskussioner, ibland så kommer det upp, det är väl för att jag tycker att det kan göras skillnad på om jag som kvinna säger en sak och så hör vi inte, ser inte det, så säger en manlig kollega samma sak, så gick det plötslig in då, så ja då kan jag lyfta upp det.

Här visar Eva på de processer kring genus i interaktionen mellan män och kvinnor som Acker pekar på. I detta fall upplever Eva att hennes röst som kvinna inte uppmärksammas på samma sätt som hennes manliga kollegor. Däremot visar Eva att det ger henne ett utrymme för motstånd och ett tillfälle att lyfta upp ämnen som jämställdhet på arbetet. Vad Eva också visar på är en kontinuitet inom fabriksarbetet där män generellt har högre positioner, i jämförelse med Glucksmann (2009: 47), där det var uteslutande män i högre positioner.

5.1.2 Förändring i könsarbetsdelningen

I ovanstående del av analysen visade jag hur historiska processer av könsarbetsdelning fortfarande är en integrerad del av livsmedelsindustrin. Här kommer jag däremot visa på hur dessa uppdelningar också har luckrats upp och förändrats. Molly beskriver en liknande arbetsprocess som Maria gjorde ovanför, där kvinnor sitter vid stationära stationer och handarbetar. Inom Mollys företag verkar denna arbetsprocess däremot luckrats upp:

Molly: När jag började då så [...] var det en som stod vid filmaskinen och så att det några damer runt ett runt bord som roterade och la [produkten] för hand då i burken, nu görs det ju maskinellt istället då, så när jag började så var det ju mer handläggning då, och det slet ju väldigt mycket på kroppen för då roterade dom inte runt så som vi gör idag, så det var ju många som fick arbetsskador då.

Molly beskriver alltså en arbetsprocess som när hon började på fabriken dominerades av kvinnor som förhand la produkten i burken stillasittande vid ett bord. Däremot visar hon

också på att det har skett en förändring i arbetsprocessen till följd av införandet av ny teknik. Acker (1990: 146) skriver att genuskillnader i organisationer kan komma att ändras i och med att ny teknik introduceras i en organisation. Detta tycks också ha en inverkan på arbetsmiljön och arbetsprocessen som gått från manuell till maskinell, vilket kommer diskuteras längre ner i analysen. Trots att den nya tekniken har förändrat arbetsprocessen och luckrat upp kvinnornas stationära arbete, tycks vissa mönster stannat kvar:

Molly: Ja det ja, på den avdelningen jag är, är det huvudsakligen kvinnor som sitter, men när jag började så fanns det en kille också som var jättesnabb så det finns killar som klarar av att mata in snabbt, och det är inte alltid det är alla tjejer som klarar av att stå vid maskinen, man får va ganska flink i fingrarna.

I dessa två citat visar alltså Molly hur det stationära arbete har kommit att luckras upp och på så sätt förändrat genusrelationerna. Däremot verkar kvinnor i större utsträckning fortfarande dominera denna avdelning på fabriken. Det vill säga, även fast arbetsprocesser förändras kan avdelningarna de befinner sig inom fortfarande behålla sin könade karaktär (Abrahamsson 2009). Här belyser och problematiserar också Molly den genussymbolik (Acker 1990: 145-146) som tidigare diskuterats. Att vara flink i fingrarna visar Molly här inte är kopplat till kön, utan baserat i individuella förmågor fristående från föreställningar kring kön. Däremot visar uttalandet att detta är föreställningar som historisk är kopplat till föreställningar kring kvinnligt arbete inom livsmedelsindustrin, då Molly gör en poäng av att det inte stämmer. Elena ger en tydlig beskrivning hur könsarbetsdelningen har förändrats på hennes arbetsplats under de tjugo år hon har varit där, som även den är grundad i införandet av ny teknik:

Elena: Förr i tiden som jag sa så var det liksom ren fördelning, det var ganska ovanligt att ha någon tjej i uppslaget, för det var jättetungt arbete och det klarade inte tjejer tyckte man förr i tiden, och sen var det i packavdelningen så var det bara tjejer för dom kunde packa och tål stressen kanske bättre (skratt), och sen på distributionsdelen så var det oftast killar, vi hade bara en tjej på den avdelningen. Men det är inte så idag exakt faktiskt, för man har jobbat med de här frågorna, man har sett till och hitta redskap som hjälper till för att underlätta arbetsuppgifterna. Så det är ändå rätt så blandat i uppslagen, och vi har faktiskt många tjejer i uppslagen idag än vad jag kan jämföra med vad det var när jag började för 20 år sen så var det kanske två tjejer på uppslaget, idag är vi över 20 kanske.

Lisa: När skedde den förändringen liksom, eller när var det ni jobbade mest aktivt med det?

Elena: Det var mest aktivt under 90-talet faktiskt [...] jobbades det väldigt aktivt med jämställdhetsfrågorna så att man skulle kunna upp nå det här, så det ska vara rätt så jämställt, man utgick inte utifrån kön, man utgick utifrån personens förutsättningar, fysiska eller det arbetet man klarar av istället, inte om jag är tjej eller kille, för det fanns ju killar som inte klarade av det heller så man kan inte säga att det bara var tjejerna som inte fixade det.

Här visar Elena på en förändringsprocess gällande könsarbetsdelning på hennes arbetsplats. Hon visar också på en förändring gällande genussymbolik (Acker 1990: 146). Inom detta citat går det först att se hur den traditionella könsarbetsdelningen såg ut på fabriken. Där kvinnor befann sig i fysiskt lättare arbeten, medan män befann sig i fysiskt tyngre arbeten. Det vill säga genussymboliken var centrerad kring manlig och kvinnlig fysisk förmåga. Till följd av ett jämställdhetsarbete har detta dock kommit att ändras. Även här verkar införandet av ny teknik kommit att omorganisera genusrelationerna inom organisationen (Acker 1990: 146). Denna utveckling syns också i Abrahamssons studie (2014: 131) där genusordningarna på fabriken hon undersökte luckrades upp av införandet av moderna organisationsformer.

Elena beskriver att nya redskap har införts i arbetsprocessen vilket har möjliggjort en mer uppluckrad arbetsdelning inom de olika delarna på fabriken. Vidare beskriver hon hur genussymboliken koppad till fysiska förutsättningar hos män och kvinnor snarare nu definieras utifrån enskilda individer än i strukturella föreställningar kring kön. Både i Mollys och Elenas upplevelser går det att se hur ny teknik ligger till grund för förändrade arbetsprocesser, könsarbetsdelning och genussymbolik. I relation till Marias berättelse om kvinnors låsta och stationära arbete så är det en punkt som skiljer dessa åt, arbetet Maria beskriver är fortfarande ett *handarbete*, det saknar inslag av ny teknik. Som vi har sett genomgående i denna uppsats har kvinnlig industriellt arbete varit manuellt och kopplat till reproduktivitet (Mohandesi & Teitelman 2017: 44). Här tydliggörs att uppluckringen av könsarbetsdelningen har att göra med ny teknik. Det vill säga den maskulint kodade tekniken möjliggör för män att träda in i traditionellt sett feminina arbetsuppgifter. Den verkar också få en motsatt effekt då tidigare fysiskt maskulint arbete gjorts fysiskt lättare, vilket Elena visar har fått fler kvinnor att arbeta med dessa uppgifter. Det rena manuella handarbetet och dess

koppling till kvinnligt arbete verkar däremot vara en kontinuerlig konstruktion inom livsmedelsindustrin.

5.2. Arbetsmiljö och relationen mellan det produktiva och reproduktiva arbetet

I förra delen av analysen diskuterade jag könsarbetsdelning i relation till förändring och kontinuitet inom livsmedelsindustrin. Här visar jag hur olika aspekter av arbetsmiljön och arbetsförhållanden påverkar intervjudeltagarnas reproduktivitet. Alltså hur det produktiva och reproduktiva arbete relaterar till varandra. Detta gör jag först utifrån fysiska, och sedan psykosociala aspekter.

5.2.1 Den fysiska arbetsmiljön och dess påverkan på reproduktionen

Som jag visat i tidigare delar av analysen har införandet av ny teknik gjort arbetet inom livsmedelsindustrin fysiskt lättare, däremot är det fortfarande ett tungt arbete som får konsekvenser för intervjudeltagarnas vardagsliv. Här undersöker jag hur det produktiva arbetet får konsekvenser för intervjudeltagarnas reproduktiva arbete och liv. Thomas berättar om hur hans arbete som styckare gjorde så att träning blev en väsentlig del i hans vardag för att kunna upprätthålla det produktiva arbetet:

Thomas: I dom första kanske fyra – fem åren efter jag sluta stycka så var jag tvungen att träna, asså rodd, köra roddmaskiner extra för att om, för jag fick så problem mellan skulderbladen. Jag har ju, asså det vart som att... det, ja det paja typ, jag fick ont och jag fick problem med ryggen, och det var verkligen så här att det var musklerna som man använder när man styckar som man var tvungen att hålla vid liv på nått vänster, så gick det mer än två tre dagar och jag inte hade gymmat så fick jag kramper i ryggen, [...] när man kom in i en period när du inte har möjlighet att styrketräna, så slutar kroppen fungera.

Här visar alltså Thomas hur han var tvungen att träna för att kunna utföra sitt styckningsarbete. Bhattacharya (2017b: 2) skriver att det reproduktiva arbete är det som en arbetare utför för att dag efter dag återigen infinna sig på sitt produktiva lönearbete. Här blir det tydligt att den fysiskt påfrestande arbetsmiljön Thomas befinner sig inom kräver att han tränar för att orka med det produktiva arbetet. Träning blir en central del av Thomas reproduktiva arbete, det är det som möjliggör för honom att dag efter dag utföra styckningsarbetet. Uteblivna träningstillfällen ledde till en försämring av hans kroppsliga

förutsättningar, vilka är i centrum för att han ska kunna utföra sitt arbete. Detta visar sig också i att Thomas säger att det var muskler han var tvungen att hålla vid liv. Det arbete Thomas får ersättning för är styckningsarbetet, även om det syns här att tiden utanför arbetet också präglas av det produktiva arbetet. Det vill säga, det reproduktiva träningsarbetet erkänns inte som legitimt arbete inom det kapitalistiska systemet och delar upp Thomas liv på ett sätt som gör det svårt att upprätthålla. Hans produktiva styckningsarbete fick också konsekvenser för det reproduktiva träningsarbetet långt efter att han hade slutat stycka. Däremot verkar det som att den fysiska påfrestningen det produktiva arbetet innebar även gick ut över Thomas övriga välmående och hälsa:

Thomas: Styckningsarbetet är väldigt speciellt, för det är så pass fysiskt tungt att man alltid är slut och hungrig och likande, så man äter ju ganska mycket, men man står still. Så man får inte den motionen man skulle behöva, så det är väldigt lätt att gå upp i vikt till exempel, även om det är ett jättetungt jobb, och det, det tyckte, det tror jag många av oss som jobbade, som jobbade som styckare tyckte var jobbigt, för man gick upp, ja man vart ganska rund när man gjorde det, så det tyckte jag, jag tyckte det var jobbigt i alla fall.

Det vill säga, det produktiva arbetet Thomas utförde relaterade till reproduktivitet på fler sätt än endast träning. Det produktiva arbetet krävde en typ av reproduktivitet som betydde att ständigt fylla på med energi för att orka utföra arbetet. Att arbetet sedan var stillastående gjorde att de gick upp i vikt vilket Thomas uttrycker var en jobbig dimension av arbetet. Vad Thomas berättar här går också att nästan ordagrant hitta beskrivet hos Glucksmann. Hon beskriver också hur det tunga arbetet gjorde att de behövde äta mer, men arbetets platsbundenhet gjorde att de gick upp i vikt (Glucksmann 2009: 73). Denna effekt av arbetet som både Thomas och Glucksmann beskriver kan tolkas som ett förkroppsligande av dimensionen mellan det produktiva och reproduktiva arbetet. Då viktuppgången blir en konsekvens av den reproduktiva aspekten av att äta mer för att kunna utföra det produktiva fysiska arbetet. Det blir det som möjliggör att de orkar återupprepa det produktiva arbetet över tid (Bhattacharya 2017b: 2). Detta fynd kan även betraktas som en kontinuitet inom industriellt arbete, då Glucksmann visar på samma aspekt.

Sett till förändringar inom den fysiska arbetsmiljön inom livsmedelsindustrin är det kopplat till digitaliseringen av arbetsprocessen. Både Maria och Elena förklarar hur arbetsprocessen kring paketering av varor gått från en manuell process där arbetaren lyfte av varan från ett

band och sedan placerade den på en pall har förändrats. De berättar också om vad digitaliseringen av arbetsprocessen kan ha för positiva effekter för arbetsmiljön.

Maria: Och är man i packen idag så har vi ju robotar som pallar, det hade vi inte för tio år sen. Då pallades allt förhand nästan, men idag så, arbetsmiljön har blivit förbättrad rätt så mycket dom sista tiotal åren kan man säga, att vi har fått maskiner som hjälper oss. För det var väldigt slitsamt att palla till exempel, att lägga låda på pall, för det går ju fort, jättefort. Så att, när man lyfter det är rätt många kilo man lyfter på en dag, och med vridmoment man tar ifrån ett band och lyfter till så här, när pallmaskinerna och robotarna kom det var jätteskönt.

Maria: Det är inte många som jobbar till pensionen, många är deltidssjukskrivna innan dom går till pension, det har blivit bättre, nu pallar man ju till exempel inte och så, så arbetsmiljön har blivit bättre så dom som börjar idag tror jag det kommer bli bättre för.

Elena: När vi skulle göra om i distributionen från handpack till datorisering, så var det en av mina medlemmar som kom och sa ”hur kan du som ordförande acceptera det här, att du förlorar så många medlemmar?” så var mitt svar ”jo det tycker jag, för jag vill inte att du ska kunna jobba här bara i 15 år, för efter 15 år klarar du inte av att jobba, jag vill att du ska ha ett jobb som du klarar av att ha hela ditt liv”.

På både Maria och Elenas arbetsplatser har alltså denna arbetsprocess genomgått en förändring. Att det förut var en arbetsuppgift som slet hårt på arbetande kroppar syns i att Maria tror att de som börjar idag kommer ha en större möjlighet att arbeta till pension och Elena menar att hon vill att medlemmarna i hennes fackklubb ska klara av sitt jobb i mer än 15 år. Införandet av ny teknik i arbetsprocesserna har alltså i detta fall resulterat i ett mer hållbart arbete. Som de båda påpekar får den förändrade arbetsprocessen också effekter för arbetarnas reproduktiva arbete och liv i stort. Maria menar att tidiga pensioner och deltidssjukskrivningar är återkommande inom livsmedelsindustrin vilket belyser hur det produktiva arbetet får effekter för det arbetarnas reproduktiva arbetet och liv i stort. Om det reproduktiva arbetet går ut på att arbetaren ska reproducera sig för att befinna sig på arbetsplatsen varje dag, blir det tydligt här hur det reproduktiva arbetet åsidosätts till följd av en vilja till ackumulation. Det vill säga kapitalets självförstörande tendenser Nancy Fraser (2017: 24) pekar ut synliggörs här, då det i längden bryter ner arbetarna till den grad att de inte längre klarar av att reproducera sig själva; systemet bygger på att vissa bränner ut sig och

ersätts av andra. Här däremot går det se hur bland annat Elenas fackklubb aktivt gjort motstånd mot detta och fått en mer hållbar situation för sina medlemmars liv i helhet. Diskussionen ovan visar också vad Bhattacharya (2017b: 9) skriver gällande att det produktiva och reproduktiva arbete inte är två separata sfärer. De är ständigt integrerade och påverkar individens förhållanden inom dessa.

Digitaliseringen har som vi ser i Elenas fall mött motstånd och har inte enbart fört med sig positiva effekter. Elena sammanfattar detta:

Elena: Jag tycker vi har ganska mycket faktiskt som underlättar ens vardag med de tyngre arbetsuppgifterna, men det är inte bara vinst hela tiden, för det här skapar ju att man ska ha kunskap för dator och förståelse för programmering och det här, samtidigt som det kanske innebär att man behöver mindre personal än vad man har behövt innan.

Elena säger att digitaliseringen skapar ett behov av förståelse gällande datorer och programmering. Detta refererar till vad Johansson med fler (2017: 283, 285) menar att Industrin 4.0 skulle kunna göra arbetaren till en expert, men också att IT- och tillverkningssektorn blir mer sammanfogade. Detta verkar inte vara helt integrerat i livsmedelsindustrin än, däremot syns tendenser till det. Här sätter Elena fingret på en viktig aspekt av det mer digitaliserade arbetet innebär, det vill säga ett minskat behov av personal. Detta för oss också in i nästa del av analysen där förändringar inom den psykosociala arbetsmiljön diskuteras i relation till reproduktivt arbete och alienation.

5.2.2 Förändrad psykosocial arbetsmiljö och dess påverkan på social reproduktion

I det insamlade materialet finns det tydliga tendenser på att omorganiseringen av arbetet till följd av ny teknik har fått konsekvenser för den sociala interaktionen på arbetsplatsen. Detta beror på att den nya tekniken kräver färre arbetare, vilket resulterar i mer ensamarbete och till följd av det, social isolering på arbetsplatsen. Det vill säga, genom den nya tekniken kan företagen spara in pengar på att ha färre anställda. Detta resulterar i förändrade produktionssätt där arbetaren inte på samma sätt som förr kan styra sin produktion och sina sociala relation på arbetsplatsen. För att förstå alienation som något mer än endast en individs upplevelser menar Alfonsson (2020: 95) att strukturen individen lever i måste inkluderas. Det som kommer att diskuteras vidare i detta avsnitt ska alltså förstås inom ramen för införandet

av ny teknik och dess konsekvenser för minskad arbetskraft och företagens ekonomiska situation.

I intervjuerna var det många av intervjudeltagarna som menade att det bästa med deras arbete var arbetskamraterna, vilket betonar arbetsplatsen och i detta fall livsmedelsindustrins roll som social reproduktiv arena (jmf Bergman 2009). Det vill säga att det blir ett ställe där inte bara ett produktivt arbete utförs. Det är också ett ställe där sociala relationer bidrar till arbetarens reproduktiva arbete, i den mån att de får ett socialt utbyte som bidrar till arbetsglädjen och att varje dag återvända till jobbet (Bhattacharya 2017b: 2). Men som sagt finns det tendenser som visar på att införandet av ny teknik bidrar till social isolering på arbetsplatsen. Eva berättar hur det har införts headset i deras arbetsprocesser. Genom dessa headsets blir de tilldelade arbetsuppgifter. Jag frågar Eva om hon tycker att jobbet blev mer socialt isolerat sen headseten infördes:

Eva: Ja det tycker jag, för man går ju och pratar med sig själv och man blir ju övervakad på ett helt annat sätt, man vet vart man befinner sig även fast man vet vart man befinner sig så någonstans finns det klockrent vart du är i systemet. Jag känner det personligen som att vi har GPS på sig, även fast det inte är det så känns det lite åt det hållet.

Längre fram i intervjun återkommer vi till headseten och jag frågar:

Lisa: Skulle du säga att du kände dig friare på jobbet innan dom här seten infördes?

Eva: Jaa, och inte lika isolerad heller, man blir ju lite mer isolerad när man går och pratar med sitt eget headset.

Här beskriver Eva två sammanflätade processer, att införandet av ny teknik skapar en större isolering på arbetsplatsen, som också skapar en högre grad av övervakning av arbetaren. Sett till den ökade sociala isoleringen går det att sätta i relation till alienationsbegreppet. Marx menar att det finns fyra relationer att bli alienerad från, var av en är andra människor (Alfonsson 2020: 71). Inom citatet visar Eva på hur de sociala relationerna på hennes arbetsplats har förändrats. Det vill säga, här syns vad Alfonsson (2020: 39) benämner som en förvrängd relation. I och med att de nu istället arbetar med ett headset som dirigerar deras arbete, har detta omstrukturerat deras arbetssätt vilket leder till en minskad social kontakt. Relationerna mellan arbetarna har förvrängts och på så sätt har också arbetarna blivit

alienerade från varandra. Eva upplever att det har blivit en ökad övervakning vilket relaterar till vad Johansson med fler (2017: 288) skriver om att Industri 4.0 kan komma att leda till just ökad övervakning av individer. Förutom att headsetet leder till alienation i form av att det minskar den sociala interaktionen, kan ökad övervakning också göra det. Eva säger att det känns som att hon har en GPS på sig och att hennes fysiska position på fabriken syns i systemet. Här är det oklart om det faktiskt går att se i systemet vart Eva befinner sig i fabriken, eller om det är en känsla. Oavsett får det konsekvenser för Evas arbete. Denna medvetenhet av att vara övervakad kan innebära att arbetaren medvetet ändrar om sina sociala mönster på arbetet för att känslan av att vara övervakad är påtaglig. Det vill säga, den nya tekniken kan påtvinga arbetarna en 'självvald' alienation. Maria berättar hur kvinnors mer låsta arbete får alienerande effekter för dem:

Maria: Men det ser man också även i påverkningsmöjligheter, kvinnorna har ju mer de här stillasittande jobben, och oftast männen har ju mer rörliga jobb och det gör ju att dom, dels får dom prata med mellanchefer och så dom får mer information, och så här så att det vet jag att en del känner väldigt stressande, att en del vet så mycket mer och andra inte. Så där skulle man vilja ha fler arbetsplatsmöten eller APT så. För det märker man, även om man inte är med och beslutar, bara man får känna sig delaktig och få information hur man kan ställa frågor också och ha en dialog, det säger många också påverkar att man mår bättre på arbetsplatsen.

Här beskriver alltså Maria hur stationära arbetspositioner gör att främst kvinnor får svårt att ta del av beslutsprocesser, vilket skapar en isolering i arbetet. Information blir en resurs som kvinnorna vid de stationära arbetspositionerna saknar. Som konstaterat ovan är klass och genus integrerat i organisationer. Ackers (2006b: 444) förståelse av klass grundar sig i bestående och systematiska olikheter i tillgång och kontroll över resurser. Sett till sammanhanget som diskuteras här kan information ses som en resurs som relaterar till påverkansmöjligheter. Alltså skapas det till följd av könsarbetsdelningen också könade klassrelationer som också synliggör en process av könad alienation inom organisationen. Kvinnor hamnar längst ned i hierarkin då de saknar både tillgång och kontroll över information. Detta resulterar i att kvinnor exkluderas från sociala relationer på arbetsplatsen. Här framkommer det att kvinnorna med mer stillasittande arbeten blir uteslutna från vissa relationer, det blir tydligt just en förvrängd relation (Alfonsson 2020: 39). Här är det inte vilken relation som helst som kvinnorna blir alienerade från, utan relationer som inkluderar

beslutsprocesser på arbetsplatsen. Det vill säga, de blir inte bara alienerad från sociala relationer på arbetsplatsen, utan också beslutsprocesser där de möjligen kunde få en chans till att påverka sin arbetssituation. Här får män mer inflytande medan kvinnorna får svårt att representera sina intressen och viljor.

Detta kan jämföras med Pollert (198: 163-165), Åkerblom (2001: 173) och Bergman (2009: 114) som visar att kvinnor inte var delaktiga i facket i sammautsträckning som män. Detta berodde aningen på att kvinnorna inte kände att deras intressen var representerade av männen i facken, eller så var kvinnor engagerade i facket, men när ansvar för familj ökade hade de inte längre tid. Exempelvis visar Glucksmann hur kvinnorna i produktionslinjen blev informerade om beslut först efter att de var fattade (2009: 82). Alltså är uteslutandet och alienerandet av kvinnor från beslutsprocesser en kontinuerlig aspekt i fabriksmiljöer.

Som Maria säger så skapar denna process stress hos kvinnorna som bidrar till en sämre psykosocial arbetsmiljö. Här under förklarar hon vad det ökade ensamarbetet kan få för effekter för den psykosociala arbetsmiljön:

Lisa: Vad är det värsta med ditt jobb?

Maria: Det är det psykosociala, arbetsmiljön och där dom som aldrig har möjlighet att prata med någon på dagen. Jag tror skulle det öka så skulle det bli allvarligt för har man inget socialt liv annars, så blir man väldigt ensam. Vi är ju en stor familj jag har många syskon, syskonbarn och syskonbarnbarn, och vänner så att plus föreningslivet så det är ändå. Så hade man inte haft det och kanske bara jobbat i den hallen som jag beskrev så hade det varit väldigt ensamt.

Här visar alltså Maria att det ökade ensamarbete har fått stora konsekvenser för vissa personer på arbetsplatsen. En del har i princip helt blivit avskurna från de sociala relationerna på arbetsplatsen. Här har alltså relationen som setts höra ihop, relationen mellan arbetarna på arbetsplatsen gått till att blivit nått okänt, och gjorts främmande (Alfonsson 2020: 38). Det tydliggörs att genom ett ökat ensamarbete så har arbetare kommit att bli alienerade från varandra på arbetsplatsen. Vidare visar Maria här på ett större perspektiv som även rör det reproduktiva. Här tydliggörs vad som diskuterades tidigare i stycket, arbetsplatsens betydelse för arbetarens reproduktiva arbete. Som Maria påpekar har hon chansen att ha sociala

relationer som bidrar till social reproduktion på hennes fritid, men att detta är något kanske inte alla har möjlighet till. Den ökade alienationen från andra människor på arbetsplatsen kan alltså inte bara få konsekvenser för förändrade relationer på arbetsplatsen, utan detta kan få konsekvenser för arbetares sociala interaktioner och reproduktiva arbete i stort. Här går det också att se hur det produktiva och reproduktiva arbetet inte bara samspelar med varandra i processer, utan hur det också kan vara beroende av samma fysiska plats. Vilket visar att arbetsplatsen är en viktig plats för social interaktion. Men som vi sett har allt fler processer av alienation blivit tydliga till följd av ny teknik i arbetet vilket medför nya mer isolerade arbetsrutiner. Sammantaget visar detta på en förändringsprocess inom livsmedelsindustrin som kommit till följd av ett minskat behov av personal när ny teknik har omorganiserat arbetsprocesserna.

Både Glucksmann (2009: 85) och Pollert (1981: 133) beskriver vikten av vänskaperna och sammanhållningen mellan de kvinnliga arbetarna. Vidare är det genom sociala processer på arbetet som arbetarrörelsen och fackföreningar har uppstått (Schön 2012: 136). Glucksmann (2009: 82) skriver ”the women on the line, were the union. If they didn’t stand up for themselves, no one else would; they were the real union”. Glucksmann understryker här vikten av att ha sociala relationer på arbetet för att kunna stå upp mot makten, vilket i detta fall var produktionsledningen och det etablerade facket. Vad vi kan se i diskussionen ovan är hur den sociala sammanhållningen har varit en kontinuitet inom industrin, men som nu genom digitaliseringen börjar slås sönder. Det ökade ensamarbetet gör att arbetare inte har möjlighet till organisering på sina arbetsplatser. Vad händer med arbetares kollektiva organisering, exempelvis i fackföringsrörelser, om denna utveckling fortsätter? Vad innebär det för arbetarnas känsla av att ha kontroll över arbetet och möjlighet att förändra sin situation?

Kopplat till frågor om kollektivets betydelse är frågan om producentens stolthet. Hos Rätzel, Mulinari & Tollefsen (2014: 339) syns den kollektiva arbetsprocessen som en effekt av fackligt engagemang för att demokratisera arbetet. Vidare skriver Rätzel, Mulinari & Tollefsen att kapitalet behöver full kontroll över arbetsprocessen för att forma den, samtidigt som arbetarna behöver vara motiverade för att göra ett bra jobb, vilket innebär att ge dem mer kontroll och kunskap (Ibid: 343). Den ökade digitaliseringen är ett sätt att kontrollera arbetsprocessen och alienerar arbetaren från sociala kontakter och mobilisering. Vad en fortsatt utveckling av detta kommer innebära är svårt att säga, kanske kommer det krävas nya vägar för arbetare att organisera sig på.

5.3. En synliggjord produktion

Här kommer jag diskutera intervjudeltagarnas relation till livsmedelsindustrin. Hur de genom fabriksarbete fått en annan förståelse för produktionen av mat, hur deras yrkesstolthet yttrade sig och hur livsmedelsindustrin framträdde som en reproduktiv arena. Detta gör jag genom begreppen producentens stolthet, produktion och reproduktion och varufetischism.

5.3.1 Synliggörandet av produktionen

I intervjuerna syntes tydligt hur intervjudeltagarnas erfarenheter från att arbeta med att producera varor hade fått dem att reflektera över produktionsprocesser och också synliggjort mängden arbete som ligger bakom en färdig produkt. Detta har bland annat gjort att de gör medvetna val när de själva handlar mat. Calle beskriver hur han tänker kring val av produkter och producenter:

Calle: Jag väljer inte bort, jo jag väljer bort [matvarukedjas] egna märken, jag väljer bort [matvarukedjas] egna märken, det skulle väl kunna vara det enda då, jag väljer inte, det är väldigt sällan jag köper stora affärernas egenproducerade märken, utan jag köper gärna då märken som jag vet att [livsmedelsindustri] har gjort, eller som [livsmedelsindustri] har gjort, som en riktigt livsmedelsindustri har producerat.

Lisa: Vad beror det på?

Calle: Bra fråga, supporta mitt eget jobb (skratt), jag vet inte asså [matvarukedja] och dom, dom gör ju inte dåliga grejer så, jag vet inte det kanske har varit lite granna så att [matvarukedja] har försökt låsa⁴ ut [Calles företags produkt] med sina egna produkter, och då kan det ju vara litegrann självbevarelsedrift att om jag köper inte [matvarukedja] produkter utan andra leverantörers produkter så inte [matvarukedja] blir störst och kan bara köra sitt race, det kanske är lite den tanken.

När jag sedan frågar Calle om han har fått en annan syn på mat sedan han började jobba i livsmedelsindustrin svarar han först nej. När jag sedan refererar tillbaka till vad som sas i citatet ovanför säger han:

⁴ Calle menar att matvarukedjan säljer en näst intill identisk produkt till den som Calles företag producerar.

Lisa: Men det låter ju ändå som om du har fått någon slags respekt för produktionen och vad det innebär, asså när du pratar om att du helst köper mat som är producerad av andra stora företag.

Calle: Ja jo, jag har aldrig tänkt på det på det sättet, men det stämmer nog faktiskt. När man vet hur deras produktion säkert ser ut som våran produktion, man vet vilket arbete dom lägger ner på det, hur mycket arbete det faktiskt är bakom att framställa en produkt, det har du nog faktiskt rätt i.

Här vittnar Calle om en förståelse för arbetet som ligger bakom en färdig produkt, som grundas i hans egen insyn och erfarenhet från produktionsarbetet. Det som Marx inom sitt resonemang kring varufetischism benämner som ”varans gåtfulla karaktär” (Marx 2013: 62) blir för Calle inte speciellt gåtfull, utan istället en tydlig arbetsprocess som han kan relatera till. Det är inte bara varan som sätts in i sitt sammanhang som arbetsprodukt här, vars bakomliggande processer Calle kan känna igen sig i. Utan att det är just mänskligt produktivt arbete som ligger i grunden blir också synliggjort. Marx beskrivning ”en förbrukning av mänsklig hjärna, mänskliga nerver, muskler, sinnesorgan osv.” (Marx 2013: 62) blir levande i Calles uttalande i och med att han själv vet och upplevt mängden fysiskt arbete som ligger till grund för en färdig produkt. I relation till citatet ovan när Calle beskriver att han väljer produkter från vad han kallar en riktigt livsmedelsindustri sätts Calles val av livsmedel i perspektiv. Att han väljer att köpa vissa livsmedelsmärken framför matvarubutikers baseras i en vilja av att livsmedelsindustrin ska gå bra. Att Calle däremot har en inblick i produktionsprocesser gör att produkterna han väljer mellan inte blir fristående från produktionen och det arbetet bakom dem. Genom dessa val erkänner Calle det mänskliga arbetet som ligger bakom och varan tappar på så sätt också sin karaktär av fetischism.

Även Thomas synliggör hur hans inblick i produktionen har gjort så att hans syn på mat och färdiga produkter har fått en annan vidd och bredd:

Thomas: Ja men det skulle jag väl kunna säga, jag var ganska ung så jag hade väldigt lite erfarenhet egentligen av mat och mycket lite, visste väldigt lite om hur mat produceras, på det sättet och det är klart att det ökade ju min förståelse enormt och synen på mat. Man brukar ju alltid få dom här frågorna såhär av folk som inte jobbar med, ”men äter du maten? eller är det för äckligt?” men det har jag alltid gjort, och jag tycker egentligen, och det var klart att vissa saker var äckliga just när man började där, det var, men asså

kvaliteten och hygien som är på svenska, på svenska fabriker är ju överlag väldigt bra, jag har ju jobbat som skyddsombud så jag har ju sett ganska många ställen, och överlag har det varit bra.

Här visar Thomas på att hans inblick i produktionen har gjort att han känner sig trygg i kvalitén på dels de produkter han har varit med och producerat, men också i kvalitén i resten av den svenska livsmedelsindustrin. Han sätter också sina erfarenheter från produktionsarbetet i relation till människor som inte har en inblick i det. Frågan ”men äter du maten” som Thomas har fått kan ses som ett uttryck för varufetischism. Genom att de som ställer frågan inte har en insyn i produktionen eller en förståelse för arbetsprocessen som ligger bakom blir varan här något mystiskt som de inte kan se bakom (Marx 2013: 63). Thomas som har insyn i produktionsprocessen, och hur livsmedel hanteras inom industrin vet att arbetet bakom produkten också säkerställer kvalitén på den. När jag frågar Thomas vilken den största insikten han fick när han började inom livsmedelsindustrin var tydliggör han arbetsprocesserna bakom de färdiga produkterna:

Thomas: Oj du, jag är ju väldigt gammal nu, så att jag vet inte riktigt vad jag ska säga, det är väl egentligen hela processen asså, hur jag menar, det kommer in en köttbit där och det kommer ut [produkt] och det kommer ut det där asså i slutändan, jag tror att det var om man säger helhetsbilden.

Lisa: att det synliggjordes vad det är som faktiskt händer?

Thomas: ja, precis, att det faktiskt står någon och följer ett recept för att göra [produkt] till exempel, nej men inte vet jag riktigt men det kändes som att man fick lära sig mycket i början.

För Thomas tydliggjordes produktionsprocessen i och med att han började jobba inom livsmedelsindustrin. Här tydliggör också Thomas hur insynen i produktionen gjorde så att hans syn på den färdiga produkten förändrades. Innan han började inom livsmedelsindustrin var det inte självklart hur produktionsprocessen såg ut. Genom arbetet fick han insikt om vilket arbete som ligger till grund för en färdig produkt. Istället för att se en färdig produkt i butiken fick han istället en helhetsbild av vad produktionen innebär. Det gåtfulla en vara kan tyckas innehålla (Marx 2013: 62) blir här i Thomas ord snabbt istället en arbetsprocess av att laga mat som innehåller vardagliga element av att läsa recept till exempel.

5.3.2 Producentens stolthet

I intervjuerna jag gjorde uppdagade det sig tydligt att det fanns en yrkesstolthet hos intervjudeltagarna. Hur den yttrade sig skilde sig mellan de olika intervjudeltagarna. Vissa sa explicit att det var stolta över sitt arbete eller att det är viktigt att vara stolt över produkterna, medan andra uttryckte det genom andra sätt. Det kunde röra sig om delaktighet i utvecklandet av en ny produktionslinje, att få chansen att utvecklas, att få ge produkterna de producerat till nära och kära eller vikten av att tillverka en produkt som de kunde stå för själva. Thomas uttrycker sig tydligt gällande vikten av att vara stolt över sitt arbete och de produkter som han tillverkar:

Thomas: ja jätteviktigt, för det är ju också om man säger, stoltheten över produkterna, är ju viktigt, där var vi ju väldigt olika vi inne på [fabriken], jag har alltid varit så att jag, jag sa ju att jag bygger såna här plastmodeller och där är det ju lite liknade att man vill göra dom så fina som möjligt, men det är samma sak med köttet asså. När jag styckade var det väldigt viktigt med kvalitet tyckte jag, och så för att en bra produkt, jag ville kunna äta det jag har gjort och vara stolt över och även kunna säga att ja men jag jobbar på [företag], asså att det att vi har bra produkter, det var viktigt för mig. Det tycker jag fortfarande är viktigt, jag, nu när jag kör lastbil åt dom så vill jag att dom ska ha bra produkter.

Att producera produkter som håller en god kvalitet som Thomas kan vara stolt över är viktigt för hans arbete och kanske arbetsglädje. Att produkterna som företaget han arbetar för är bra gör också att han kan vara stolt över att jobba för företaget. Att själv vilja äta de produkter han producerar blir ett mått på att kvalitén är bra och att på så sätt också kunna gå i god för att det är en produkt som är bra och som att han är stolt över. Nu när hans yrkesroll också har förändrats och han istället levererar produkter åt företaget blir han istället som en yttre representant för företaget, vilket fortsatt gör att det är viktigt med bra produkter som han kan vara stolt över.

Här tydliggör Thomas också några av de aspekter som Rähzel, Mulinari och Tollefsen (2014: 359) benämner som producentens stolthet. Bland annat skriver de att producentens stolthet kan ses som en mänsklig impuls där det är viktig att göra ett bra jobb för sin egen skull, då det skapar stolthet och njutning hos arbetaren genom att tillverka något användbart (Ibid: 310). Det vill säga, genom att Thomas själv lägger vikt i att tillverka en bra produkt skapar det en

stolthet över arbetet. Att han själv vill kunna äta det han har producerat visar också på vikten av att produkten är användbar. Genom att själv vilja skapa en bra produkt skapar också Thomas en stolthet över sitt yrke och de produkter han producerar. Maria uttrycker sig också tydligt om en stolthet kopplat till produktion, däremot sätter hon det i mer kollektiva termer:

Maria: Man tittar ner på linjen och tallrikarna ska vara snygga och fina och väga exakt så, så att. Vi är ju stolta över dom produkterna vi gör.

När jag frågar Maria vad som är det bästa med hennes jobb så svarar hon:

Maria: Det är att man vågar satsa och ha en stor fabrik på landsbygden, och att man ändå har väldigt god stämning mellan arbetskamrater, och sen vi har en vi känsla ändå på jobbet liksom, och vi är stolta över det vi gör för vi vet att vi gör bra saker och bra produkter och vi har det ibland för jävligt men vi stöttar varandra.

Här uttrycker alltså Maria en kollektiv stolthet som hon och hennes kollegor känner kring sina egna produkter. Men också hur lagkänslan och vikten av en god kollegial gemenskap spelar in i den stolthet som bildas. Rähzel, Mulinari och Tollefsen (2014: 310) skriver att producentens stolthet kan mynna ur processen av att tillverka något tillsammans med andra. Detta blir tydlig i Marias sätt att uttrycka sig kring stolthet, speciellt i det nedersta citatet. Här verkar stoltheten Maria känner vara grundad i det kollektiva arbetet de utför tillsammans, dels för att de producerar bra produkter, och dels för att de gör det ihop. Även när saker kanske inte går som tänkt finns det en stolthet i att som grupp stötta varandra igenom motgångar som sen resulterar i en bra produkt. Producentens stolthet skriver Rähzel, Mulinari och Tollefsen (2014: 310) kan yttra sig i arbetare som pratar om nöjet i deras arbete och tar stolthet i sin förmåga som arbetare. Här visar Maria hur nöjet kan yttra sig i ett lagarbete, att genom gemensamma förmågor ta sig igenom en jobbig arbetsdag, vilket resulterar i en stolthet, dels över gruppens arbetsinsats, men också över produkterna. Vidare visar Maria också på en stolthet som är kopplad till platsen fabriken är lokaliserad på. Att investera i att ha en fabrik på landsbygden ter sig inte som en självklarhet i citatet, men att den ändå finns där och genererar arbetstillfällen bidrar till en känsla av stolthet.

Däremot var det inte alla som uttryckligen använde sig av stolthet som begrepp för att förklara sitt arbete, eller vad jag tolkar som stolthet kring arbetet eller produkterna. Kerstin förklarar snarare sin stolthet genom att få vara med och utveckla nya produktionslinjer:

Kerstin: Den bästa förändringen... jaa du.. men det måste varit när vi fick den nya delen i produktionen för då blev det ju lite nya grejer och lära sig och utmaningar och ja men ta del av, och så att man fick vara med att ”ja vad tycker ni om det” ja asså lite så, att man blev involverad och att dom frågade så personal och så.

Lisa: Man fick vara med och starta upp någonting nytt liksom?

Kerstin: Jaa men lite så, men och till och med att det blev ju bättre, för i början gick det inte alls bra på den nya delen men tillslut som idag går det ju jättebra och det rullar på och det är inga konstigheter, så det var också häftig eller så att se uppbyggnad, från att då vara nytt och då gå jättedåligt till å hela tiden förbättras och bli bättre och nu bli bra eller vad man ska säg, så det tycker jag också är häftigt.

Här uttrycker Kerstin det positiva att få vara med och påverka sin arbetsplats, att få vara med och utveckla och få chansen att påverka uppbyggnaden av en ny del från början till ett fullt fungerande inslag i produktionsprocessen. Detta ledde i sin tur till att få lära sig nya saker och utvecklas på arbetet. Här visar Kerstin på andra aspekter av vad Rähzel, Mulinari och Tollefsen (2014: 359) definierar producentens stolthet. Detta innebär att få chansen att påverka produktionsprocessen och lära sig nya saker på arbetet och därmed utvecklas. Just detta uttrycker Kerstin tydligt. Att få vara med och utveckla en ny produktionslinje, få ge uttryck för åsikter och vara delaktig i vad som resulterad i en bra och välutvecklad produktionsprocess.

5.3.3 Livsmedelsindustrin som reproduktiv arena

Livsmedelsindustrin är i grunden en industriell produktion av de produkter som behövs för att i dagens samhälle kunna reproducera sig som människa. Detta visade sig också i intervjuerna när intervjudeltagarna reflekterade över sin relation till livsmedelsindustrin och produktionen av livsmedel. De talade om livsmedelsindustrin som en bärande samhällsfunktion och vikten av den svenska livsmedelsindustrin i relation till reproduktion av samhället på olika sätt. De betonade också livsmedelskedjan som en del av detta. Elena uttrycker syn på

livsmedelsindustrin som reproduktiv när jag frågar om livsmedelsindustrin har en speciell betydelse för henne:

Elena: Ja det har den faktiskt för jag tycker att, för livsmedelsindustrin är ändå en viktig del för det är någonting vi äter varje dag, men det viktigaste är att vi ger det till våra barn, och då tycker jag det är viktigt att veta vad det är dom får i sig, och hur det tillverkas. Både med produkten och hygienregler och allt, för vi har haft innan ”det vi bakar i dag det äter dina barn i morgon”, och det är så jag tänker på livsmedelsbranschen oavsett om det är [produkt] eller någonting annat.

Här uttrycker Elena dimensionen mellan det reproduktiva och produktiva inom livsmedelsindustrin. Genom det produktiva arbetet som sker inom fabriken där produkter skapas belyser Elena dess direkta koppling till reproduktionen av samhället, dels genom att det är något man äter för att få energi, och dels genom att det är något som vi ger till våra barn. Alltså reproduktion av samhället i form av att nya generationer ska växa upp och därmed reproduceras. Elena uttrycker sig genom att säga ”det vi bakar idag det äter dina barn i morgon” relaterar till vad Forsberg (1989: 16) skriver gällande att livsmedelsindustrin befinner sig i en skärningspunkt mellan produktion av varor och reproduktion av människor. Maria berättar om sin relation till industrin på ett liknade sätt, eller livsmedelskedjan som hon benämner det:

Maria: Det är väl egentligen, människor lagar inte från grunden på samma sätt, om man ser utifrån där jag jobbar. Utan dom köper halvfabrikat eller färdigt. Sen har man också sett att det har gått över mer till överlag att man importerar, förut var det mer svenskt, så idag så är det ju en del kunder som kräver att det ska vara svenskt, och det tycker jag är bra personligen i alla fall, för då gynnar det hela livsmedelskedjan både från jord till bord som vi brukar säga.

Här resonerar Maria kring livsmedelsindustrins reproduktiva funktion. Både i relation till människors sätt att konsumera livsmedel, betydelsen för det svenska samhället, och genom uttrycket ’från jord till bord’ visar hon på den produktiva och reproduktiva dimensionen inom livsmedelsindustrin. Maria verkar under sin tid inom livsmedelsindustrin också sett en förskjutning gällande att människor nu mer köper mer färdigproducerad mat, att människor inte lagar mat från grunden längre. Här visar Maria på vad Glucksmann (2006: 27) beskriver som en förskjutning gällande människors sätt

att konsumera och tillaga mat. Från att människor lagade mer från grunden och då skedde genom ett obetalt hemarbete, till att mer halv- och helfabrikat produceras inom fabrik genom ett produktivt arbete. Alltså, det Maria och Glucksmann beskriver handlar om att det obetalda reproduktiva arbetet flyttar från hemmets sfär till industrin och det produktiva arbetet, vilket gör livsmedelsindustrin till en arena för produktivt reproduktivt arbete.

Maria nämner livsmedelskedjan och dess betydelse för livsmedelsindustrin. Även här belyser hon relationen mellan det produktiva och reproduktiva inom livsmedelsindustrin. Genom att satsa på svenskproducerade råvaror gynnar det svenska producenter, det vill säga möjligheter till lönearbete. Med uttrycket 'från jord till bord' synliggör Maria reproduktion genom att det som produceras till slut hamnar på bordet. Här sätter Maria in livsmedelsindustrin i ett större samhälleligt sammanhang vilket också Thomas gör:

Thomas: Nej men vi har försökt besluta oss att vi ska försöka äta allt som, asså så mycket lokalproducerat och så mycket bra råvaror som vi bara kan, och gör medvetna val, för att svensk livsmedelsindustri är, ja den är viktig och den är bra. Så ja det är klart att den är speciell så, jag tycker att det satsas alldeles för lite på svensk livsmedelsindustri, jag tycker att det borde vara i upphandlingsdirektiv till skolor och liknade ska det vara väldigt viktigt vad det är för kvalitet på råvaror och vart det kommer ifrån.

Här lyfter Thomas vad han tycker om svensk livsmedelsindustris betydelse och vilken roll den bör ha i samhället. Han visar också på livsmedelskedjan som Maria lyfte när han pratar om att det är viktigt att veta vad det är för kvalitet på råvaror och deras ursprung. Vidare belyser han livsmedelsindustrins reproduktiva roll för samhället när han säger att det borde finnas upphandlingsdirektiv till skolor.

6. Avslutande diskussion

I detta avsnitt kommer jag att redogöra för mina resultat utifrån uppsatsens syfte och frågeställning, samt utifrån uppsatsens teoretiska och metodologiska ansatser. Jag redogör också för mina bidrag till den genusvetenskapliga forskningen och kommer med förslag till vidare forskning.

6.1 Resultat

Syftet med denna uppsats har varit att ur ett feministiskt-marxistiskt perspektiv med fokus på produktion och reproduktion utforska hur produktionsarbetet inom livsmedelsindustrin i Sverige ser ut idag, och hur det har förändrats under den tid intervjudeltagarna har varit verksamma inom industrin. Ett delsyftet har varit att visa den fortsatta genusvetenskapliga relevansen i att utforska arbete, klass, kön och genusrelationer inom det samtida fabriksarbetet i Sverige. De frågeställningar som har behandlats lyder: vilka erfarenheter av kontinuitet och förändring framkommer i teoretiskt informerade intervjuer inom livsmedelsindustrin idag? Vad säger dessa erfarenheter, tolkade genom feministisk-marxistisk teori, om arbetsdelning, arbetsmiljö och relationen mellan produktivt och reproduktivt arbete?

Inom analysen har jag behandlat dessa frågor utifrån tre teman: arbetsdelning, arbetsmiljön och dess påverkan på produktivt och reproduktivt arbete, samt en synliggjord produktion. Inom det första temat gällande könsarbetsdelning går det att se tendenser till både kontinuitet och förändring. Kontinuitet går att se i att arbetsdelning baserat på kön och genussymbolik fortfarande är närvarande inom livsmedelsindustrin. Kvinnligt arbete konstrueras som stationärt och fingerfärdigt och definierar delvis vilka typer av arbeten kvinnor och män finns inom. Denna exakta uppdelning syns i Hermansson och Schunnesons film (1987). Genussymboliken står inte oemotsagt av intervjudeltagarna, men existerar likväl fortfarande. Den kontinuerliga könsarbetsdelningen är även kopplad till fysiska platser i fabriken, likväl som till föreställningar om mäns och kvinnors fysiska förmåga. Även rent handarbete kodas fortfarande som kvinnligt arbete. Genus och klass är också integrerat i organisationer i form av en vertikal könsarbetsdelning, vilket också är en kontinuerlig process då kvinnor historiskt befunnit sig längre ner organisationshierarkin än män.

De förändringar som skett inom könsarbetsdelningen är sammankopplade med införandet av ny teknik i organisationen. Förbättringar inom arbetsmiljön till följd av ny teknik har luckrat

upp könsarbetsdelningen. Arbetsuppgifter som tidigare varit kvinnliga utförs nu också av män, däremot kan avdelningen den utförs inom fortfarande ha en könad karaktär. Införandet av manligt kodad teknik har möjliggjort för män att träda in i förut kvinnligt kodade arbetsuppgifter. Manligt kodat arbete har blivit mindre fysiskt ansträngande, vilket möjliggjort för kvinnor att träda in i dessa arbetsuppgifter. Den nya tekniken har lett till ett omdefinierande av män och kvinnors fysiska förmåga, vilket nu definieras efter individers förmåga.

Analysens andra del behandlade arbetsmiljön och relationen mellan det produktiva och det reproduktiva arbetet. Arbetet inom livsmedelsindustrin är fortsatt tungt, det fysiskt påfrestande arbetet leder till smärtor i kroppen. Arbetes fysiska karaktär krävde ett högt energiintag för att klara, men då det var stillastående ledde det till en viktuppgång. Relationen mellan det produktiva och reproduktiva arbetet innebär här träning för att kroppen ska orka utföra det produktiva arbetet. Att äta och få i sig energi blir ett reproduktivt arbete för att orka det produktiva. Detta går att jämföra med Glucksmann (2009: 73) som gjorde samma upptäckt. Den förändring som har skett i den fysiska arbetsmiljön är kopplad till införandet av ny teknik. Arbetsprocesserna har blivit mer skonsamma, vilket intervjudeltagarna hoppas kommer leda till mindre arbetsskador och sjukskrivningar. Viljan till ackumulation inom det produktiva arbetet sliter ut arbetare till den grad att de inte längre kan reproducera sig och återkomma till det produktiva arbetet.

Den psykosociala arbetsmiljön har genomgått stora förändringar i och med införandet av ny teknik. Arbetsprocesser har omorganiserats och lett till ett minskat behov av personal vilket har lett till mer ensamarbete och social isolering på arbetsplatsen. Arbetarna blir alienerade från varandra och får svårare till social reproduktion på arbetet. Intervjudeltagarna belyser vikten av de sociala relationerna på arbetet vilket kan ses som en del av förutsättningarna för att arbetarna ska vilja återvända till arbetsplatsen. Kvinnors historiska utsatthet i att uteslutas från beslutsprocesser syns även här, vilket bidrar till alienationsprocessen. I relation till tidigare forskning går det att se att den sociala sammanhållningen på fabriker är en kontinuerlig process (Glucksmann 2009: 85, Pollert 1981: 133), förändringar ligger i att den nya tekniken slår sönder sammanhållningen. Detta skulle kunna få konsekvenser för fackföreningsrörelsen, och för arbetarnas förmåga att forma ett motstånd mot arbetsgivarnas intressen.

Temat en synliggjord produktion belyser de värdeskapande processer som sker inom ett produktionsarbete. Med varufetischism visar jag att det är genom mänskligt arbete som värdeskapande processer skapas och att det är genom detta som varan får sitt värde. Genom intervjudeltagarana synliggörs arbetsprocesserna bakom den färdiga produkten.

Intervjudeltagarnas upplevelser från produktionsarbete visar hur arbetsprocesser skapar en vara, och på så sätt försvinner varans gåtfullhet. Genom producentens stolthet tydliggörs att det är mänskliga processer av arbete som skapar värdet i varan. Intervjudeltagarna sätter stolthet i sitt arbete på olika sätt, både genom individuella och kollektiva processer. Bland annat genom att få vara med att utveckla produktionslinjer och arbetsprocesser.

Under rubriken livsmedelsindustrin som reproduktiv arena knyts det produktiva och reproduktiva arbetet samman. Här synliggörs den reproduktiva sfären som livsmedelsindustrin utgör samtidigt som den producerar varor som ständigt bidrar till den mänskliga återväxten. Även sambandet mellan varufetischism och producentens stolthet synliggörs i uppsatsen. Intervjudeltagarna belyser hela arbetsprocessen, från vikten av svenska råvaror, till en kvalitativ produktion av dem, för att sen hamna på människors köksbord. De visar att denna helhetsprocess inom den svenska livsmedelsindustrin är något de är stolta över.

Sammantaget har jag visat på olika processer av kontinuitet och förändring inom livsmedelsindustrin med hjälp av feministiska analyser. Processerna är differentierade och skiljer sig mellan de olika fabrikena och visar på arbetets kontextbundenhet. Sätts resultaten i kontrast till tidigare forskning syns tydliga förändringsprocesser. Den tidigare forskningen visar att det fanns en tydlig könsarbetsdelning, kvinnligt arbete var pilligt och stationärt (Glucksmann 2009: 8, Pollert 1981: 80, Salzinger 2003: 154, Westlander 1977: 61 & Hermansson och Shunnasons 1987), den sociala sammanhållningen var central i fabrikena (Glucksmann 2009: 85, Pollert 1981: 133) och hur produktivt och reproduktivt arbete setts som två separata sfärer (Mohandesi & Teitelman 2017: 44 & Åkerblom 2001: 171). Vissa av dessa saker finns kvar, däremot har också stora förändringar skett. Arbetsdelningen har börjat luckras upp till följd av ny teknik, och leder till att könade uppdelningar ifrågasätts och omförhandlas. Till följd av digitaliseringen har den sociala sammanhållningen börjat slås sönder.

Resultaten som har redogjorts för ovan är nya och är ett tydligt bidrag till den svenska genusforskningen. Uppsatsen tydliggör att arbete är grundläggande i människors liv. Genom arbete inom livsmedelsindustrin återskapas och formas genusrelationer. Produktionsarbetet som är format av genusrelationer skapar produkter vi använder dagligen. Värdet som dessa produkter förkroppsligar är grundade i de relationer som både konstrueras och rekonstrueras på arbetsplatsen. Detta sker inom en livsmedelsindustri som sammanfogar reproduktivt och produktivt arbete, alltså två historiskt sett separerade och könade sfärer gör produktionen av livsmedel till en viktig plats att belysa ur ett genusvetenskapligt och feministiskt perspektiv. Detta visar på vikten av genusvetenskapliga och feministiska analyser av arbetsprocesser inom svensk industri idag, och bör belysas än mer inom svensk genusforskning. I och med detta har jag också uppnått syftet att visa på den fortsatta genusvetenskapliga relevansen i att utforska arbete, klass, kön och genusrelationer inom det samtida fabriksarbetet i Sverige.

6.2 Avslutning

I denna uppsats har jag undersökt kontinuitet och förändring inom den svenska livsmedelsindustrin. Detta har jag gjort inom tre empiriskt genererade teman arbetsdelning, arbetsmiljö och dess påverkan på produktivt och reproduktivt arbete, samt en synliggjord produktion. De teoretiska perspektiven produktivt och reproduktivt arbete, alienation, varufetischism, producentens stolthet och teorier kring genus och klass i organisationer har använts för att lokalisera processer kring kontinuitet och förändring. Jag har även lyft in och diskuterat tidigare forskning i analysen för att tydligare visa förändringsprocesser.

Mina metodologiska och vetenskapsteoretiska utgångspunkter har varit kopplade till att se individers erfarenheter och upplevelser från livsmedelsindustrin. I den vetenskapsteoretiska diskussionen som fördes i kapitel tre diskuterades ståndpunktsteoriens förmåga eller icke-förmåga att se till individuella skillnader i analyser och därmed riskerar att bortse från intervjudeltagares agens. Sett till detta hoppas jag att analysen tydliggjort att den grundas i individuella upplevelser där intervjudeltagarnas berättelser, ageranden och motstånd har getts utrymme. Istället har tendenser och strukturer inom livsmedelsindustrin sammanflätats och diskuterats med hjälp av uppsatsens teoretiska begrepp och perspektiv. I del tre diskuteras även hur kön och genus representeras och behandlas inom materialet och analysen. Dessa begrepp diskuteras i binära termer i analysen, däremot visar jag och intervjudeltagarna att föreställningar kring kön och manligt och kvinnligt arbete inom livsmedelsindustrin handlar

om ett skapande och är grundat i historiska processer av arbetsdelning. Materialet är insamlat genom semistrukturerade intervjuer, vilket gav ett rikt material. Däremot tror jag att det hade tillfört en djupare dimension till uppsatsen eller fortsatt forskning, om till exempel etnografiska observationer i fabriksmiljö hade tillförts.

Sett till min ambition att visa på den fortsatta genusvetenskapliga relevansen i att studera den samtida svenska industrin med fokus på arbete, klass, kön och genusrelationer finns det flera olika spår vidare forskning kan ta. De ämnen som behandlas inom denna uppsats bör få mer utrymme och utforskas mer grundligt. Inom mitt material finns det teman som fått lite eller inget utrymme, exempelvis styrningsstrategier och icke-inkludering i beslutsprocesser.

Subjektiva identifikationsprocesser gällande arbetarklass och arbete skulle vara intressant att behandla i vidare forskning. Som tidigare nämnt har jag i denna studie inte haft något större underlag för att analysera etnicitet/'ras'. Detta är en självklar aspekt som bör tas i beaktning i vidare forskning, som förhoppningsvis har en större materiell bredd gällande detta.

Livsmedelsindustrin har teoretiserats och diskuterats tidigare inom genusforskningen, och jag föreslår att denna diskussion fortsätter utifrån termer av reproduktivt och produktivt arbete, och dess betydelse för människors relationer och för maktrelationer i samhället.

Livsmedelsindustrin är en arena där dessa två typer av arbete tydligt integreras. Varorna som produceras har ett värde som också kan sägas vara grundat i genusrelationer, vilket visar på att detta är en plats som behöver studeras utifrån feministiska och genusvetenskapliga perspektiv.

Livsmedelsindustrin är nästintill ett ofrånkomligt inslag i människors liv. De produkter som produceras inom den förmedlas ut till hushåll där andra genusrelationer och processer av arbetsdelning tar vid, vilka det ofta pratas om inom den feministiska debatten. Men att den mat vi äter och köper och är ett resultat av genusrelationer nämns inte lika ofta, om ens alls. Att produkterna är grundade i genusskapande processer och ett värdeskapande arbete som inkluderar stolthet och förkroppsligandet av arbetet är något vi behöver uppmärksamma och erkänna inom det feministiska samtalet.

7. Referenslista

Abrahamsson, Lena (2009). *Att återställa ordningen*. Stockholm: Boréa.

Abrahamsson, Lena (2014). Gender and The Modern Organization, Ten Years After. *Nordic journal of working life studies*. 4(4): 109-136

Acker, Joan (1990). Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations. *Gender and Society*. 4(2): 136-158

Acker, Joan (2006a). *Class questions: Feminist Answers*. Lanham, Md: Rowman & Littlefield

Acker, Joan (2006b). Inequality Regimes: Gender, Class and Race in Organizations. *Gender and Society*. 20(4): 441-464

Alfonsson, Johan (2020). *Alienation och arbete: Unga behovsanställdas villkor i den flexibla kapitalismen*. Lund: Arkiv förlag

Bahvnani, Kum-Kum (1993). Tracing the contours Feminist Research and Feminist Objectivity. *Women's Studies Int. Forum*. 16(2): 95-104

Bergman, Paavo (2009). *Kvinna bland stålmän*. Lund: Arkiv förlag

Bhattacharya, Tithi (red.) (2017a). How Not to Skip Class: Social Reproduction of Labor and the Global Working Class. *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*. London: Pluto press: 68-93

Bhattacharya, Tithi (red.) (2017b). Introduction: Mapping Social Reproduction Theory. *Social Reproduction Theory: Remapping class, Recentering Oppression*. London: Pluto press: 1-20

Bradley, Harriet (1989). *Men's Work, Women's Work: History of the Sex-typing of Jobs in Britain*. London: Polity.

Butler, Judith (1999). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. 2. uppl. New York: Routledge

Collins, Patricia Hill (1986). Learning from the Outsider Within: The Sociological Significance of Black Feminist Thought. *Social Problems*. 33(6): 14-32

Collins, Patricia Hill (1997). Comment on Hekman's "Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited": Where's the Power?. *Signs*. 22(2): 375-381

Connel, Raewyn (2012). Gender, health and theory: Conceptualizing the issue, in local and world perspective. *Social Science & Medicine*. 74(11): 1675-1683

Eriksson-Zetterquist, Ulla & Ahrne, Göran (2011). Intervjuer. I Göran Ahrne & Peter Svensson (red.). *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber: 36-57

Federici, Silvia (2004). *Caliban and the Witch*. New York: Autonomedia

Forsberg, Gunnel (1989). *Industriomvandling och könsstruktur: Fallstudie på fyra lokala arbetsmarknader*. Avh., Uppsala universitet

Fraser, Nancy (2017). Crisis of Care? On the Social Reproductive Contradictions of Contemporary Capitalism. I Tithi Bhattacharya (red.). *Social Reproduction Theory: Remapping class, Recentering Oppression*. London: Pluto press: 21-36

Gannon, Susanne & Davies, Bronwyn (2012). Postmodern, post-structural, and critical theories. I Sharlene Nagy Hesse-Biber (red.). *Handbook of feminist research: theory and praxis*. 2 uppl. SAGE Publications. E-bok

Glucksmann, Miriam (2006). Shifting boundaries and interconnections: Extending the 'total social organization of labour'. *Sociological Review Monograph*. 54(1): 19-36

Glucksmann, Miriam (2009). *Women on the Line*. 2. Uppl. New York: Routledge. E-bok

Glucksmann, Miriam (2012). Reflecting on “Women on the Line:” Continues and Change in Women’s Work. *International Labor and Working-Class History*. (81): 168-173

Greider, Göran (2001). Arbetarklassens återkomst: om klasskampen, globaliseringen och framstegstanken. Stockholm: Albert Bonnier förlag.

Haraway, Donna (1988). Situated Knowledges: The science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies*. 14(3): 575-599

Harding, Sandra (red.) (1987). Introduction: Is There a Feminist Method?. I *Feminism and Methodology*. Bloomington: Indiana University Press: 1-14

Harding, Sandra (red.) (2004). Introduction: Standpoint Theory as a Site of Political, Philosophic and Scientific Debate. I *The Feminist Standpoint Theory Reader: Intellectual and Political Controversies*. New York: Routledge: 1- 15

Hekman, Susan (1997). Truth and Method: Feminist Standpoint Theory Revisited. *Signs*. 22(2): 341-365

Hirsch-Kreinsen, Hartmut (2016). Digitization of industrial work: development paths and prospects. *Journal for Labour Market Research*. 49(1): 1-14

Howcroft, Debra & Rubery, Jill (2018). Gender equality prospects and the fourth industrial revolution. I Max Neufeind, Jacqueline O’Reilly & Florian Ranft (red.). *Work In the Digital Age: Challenges of the Fourth Industrial Revolution*. London: Rowman & Littlefield: 63-73

Isacson, Maths (2002). Den högindustriella epoken. I Maths Isacson & Mats Morell (red.). *Industrialismens tid: Ekonomisk-historiska perspektiv på svensk industriell omvandling under 200 år*. Stockholm: SNS Förlag: 115 -124

Johansson, Jan, Abrahamsson, Lena, Bergvall-Kåreborn, Birgitta, Hältholm, Ylva, Grane, Camilla & Wykowska, Agnieszka (2017). Work and Organization in a Digital Industrial Context. *Management Revue*. 28(3): 281-297

Knocke, Woukko (1991). Women Immigrants What is the 'Problem'?. *Economic & Industrial Democracy*. 12(4): 469-486

Knocke, Woukko (1994). Gender, Ethnicity and Technological Change. *Economic & Industrial Democracy*. 15(1): 11-34

Lundberg, Susanna (2016). "Vi kan ju sälja det övriga landet till hugade spekulanter": Om tillhörighet, gemenskaper och handlingsmöjligheter i en förändrad ekonomi. Avh., Örebro universitet

Lundqvist, Åsa (2019). *Livet är för dyrbart att dammas bort*. Lund: Nordic Academic Press. E-bok

Manson, Jennifer (2004). Semistructured Interview. I Michael S. Lewis-Beck, Alan Bryman & Tim Futing Lioa (red.). *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods*. Thousand Oaks: Sage publication. E-bok

Marx, Karl (2013). *Kapitalet: Första Boken*. 6. Uppl. Lund: Arkiv förlag

Mohandesi, Salar & Teitelman, Emma (2017). Without Reserves. I Tithi Bhattacharya (red.). *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression*. London: Pluto Press: 37-36

Mulinari, Diana (1999). Vi tar väl kvalitativ metod - det är så lätt. I Katarina Sjöberg (red.). *Mer än kalla fakta: kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur: 36-57

Mulinari, Paula & Selberg, Rebecca (2013). Intersectional Directions in Working Life Research – a Proposal. *Nordic journal of working life studies*. 3(3): 81-98

Norman, Karin (2004). Equality and Exclusion: 'Racism' in a Swedish town. *Journal of Anthropology*. 69(2): 204-228

Nyström, Maurits (2002). Norrlands industrialisering. I Maths Isacson & Mats Morell (red.). *Industrialismens tid: Ekonomisk-historiska perspektiv på svensk industriell omvandling under 200 år*. Stockholm: SNS Förlag: 83- 111

Ong, Aihwa (2010). *Spirits of Resistance and Capitalist Discipline: Factory Women in Malaysia*. 2a uppl. Albany: State University of New York Press. E-bok

Olsson, Henny. & Sörensen, Stefan. (2011). *Forskningsprocessen: kvalitativa och kvantitativa perspektiv*. Stockholm: Liber

O'Reilly, Karen (2009). *Key concepts in Ethnography*. London: SAGE. E-bok

Ottosson, Jan & Isacson, Maths (2002). Den nya ekonomin. I Maths Isacson & Mats Morell (red.). *Industrialismens tid: Ekonomisk-historiska perspektiv på svensk industriell omvandling under 200 år*. Stockholm: SNS Förlag: 215-221

Pollert, Anna (1981). *Girls, Wives and Factory Lives*. London: The Macmillan Press LTD

Pollert, Anna (2012). Thirty Years on from "Women on the Line" and "Girls, Wives, Factory Lives". *International Labor and Working-Class History*. (81): 174-177

Ramazanoğlu, Caroline & Holland, Janet (red.) (2002). From truth/reality to knowledge/power: taking a feminist standpoint. *Feminist methodology*. London: SAGE Publications: 60-79. E-bok

Rydén, Göran (2002). Det industriella genombrottet. I Maths Isacson & Mats Morell (red.). *Industrialismens tid: Ekonomisk-historiska perspektiv på svensk industriell omvandling under 200 år*. Stockholm: SNS Förlag: 31-34

Räthzel, Nora, Mulinari, Diana & Tollefsen, Aina. (2014). *Transnational Corporations from the Standpoint of workers*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. E-bok

Salzinger, Leslie (2003). *Gender in production: making workers in Mexico's global factories*. Berkeley: University of California Press

Schmitz, Eva (2007). *Systerskap som politisk handling: Kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982*. Avh., Lunds universitet

Schön, Lennart (1989). Industriellt arbete i hem, hantverk och fabriker under 1800-talet – några problem. I Lars Olsson & Christer Hult (red.) *Arbetets historia, föreläsningar i Lund 3*. Arbetarhistoriska seminariet. Lund: Lunds universitet.

Schön, Lennart (2012). *An Economic History of Modern Sweden*. London: Routledge. E-bok

Scott, Joan W (1988). Deconstructing Equality-versus-Difference: Or, the Uses of Poststructuralist Theory of Feminism. *Feminist Studies*. 14(1): 32-50

Skeggs, Beverley (1999). *Att bli respektbel: konstruktioner av klass och kön*. Göteborg: Diadalos

Sohl, Lena (2014). *Att veta sin klass: Kvinnors uppgående klassresor i Sverige*. Avh., Uppsala universitet

SOU 2002: 67. *Industrisamhällets kulturarv*

Tellström, Richard, Gustafsson, Inga-Britt & Fjellström, Christina (2003). Food culture as a political tool: meal construction during the Swedish EU-chairmanship 2001. *Food Service Technology*. 3(2): 89-96

Tilly, Louis A (1981). Parts of Proletarianization: Organization of Production, Sexual Division of Labor, and Women's Collective Action. *Signs*. 7(2): 400-417

Weeks, Kathi (2009). *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries*. Durham: Duke University Press

Westlander, Gunnela (1977). *Rapport om kvinnor i fabriksarbete: förvärvsarbete, familj fritid till innehåll och samspel*. Stockholm: Personaladministrativa rådet

Wikander, Ulla (2006). *Kvinnoarbete i Europa 1789-1950: Genus, makt och arbetsdelning*. Stockholm: Atlas Akademi

Åkerblom, Annika (2001). Female Factory Inspectorate – Protection for Women in Swedish Working Life 1913-1948. I Annette Thörnquist (red.). *Work Life, Work Environment and Work Safety in Transition*. Arbetslivsinstitutet 2001:9

Öberg, Peter (2011). Livshistorieintervjuer. I Göran Ahrne & Peter Svensson (red.). *Handbok i kvalitativa metoder*. Stockholm: Liber: 58-70

7.1 E-källor

Ekonomifakta (2019). *Strukturförändringar i sysselsättning*.

<https://www.ekonomifakta.se/fakta/arbetsmarknad/sysselsattning/strukturforandringar-i-sysselsattningen/> (Hämtad 2020-03-19)

Livsmedelsföretagen (2019). *Sveriges tredje största industrigren*.

<https://www.livsmedelsforetagen.se/branschfakta/> (Hämtad 2020-03-30)

SCB (2017). *Unik tillväxt när Sverige gick från jordbruk till tjänster*.

<https://www.scb.se/hitta-statistik/artiklar/2017/Unik-tillvaxt-nar-Sverige-gick-fran-jordbruk-till-tjanster/> (Hämtad 2020-03-30)

7.2 Filmmaterial

Arbetets döttrar (1987). Regissör: Hermansson, Jean & Schunnesons, Torgny. Sverige

8. Bilagor

8.1 Bilaga 1 - Intervjuguide

Livet/Bakgrund.

- Kan du berätta lite om dig själv och din familj?
- Kommer du ifrån den staden du bor i nu?
- Hur gamla är ditt/dina barn?
- Hur länge har du jobbat inom livsmedelsindustrin?
- Har du jobbat med något annat innan?
- Hur kommer det sig att du hamnade på det jobbet du har nu?
- Vad jobbar/jobbede dina föräldrar med?
- Vad jobbar din partner med?

En vanlig dag.

- Kan du berätta om en vanlig dag?
 - o När går du upp på morgonen?
 - o Vad är det första du gör på morgonen?
 - o Vem fixar frukost på morgonen?
 - o Vem lämnar barn (om det behövs)?
 - o När börjar du jobbet?
 - o När slutar du jobbet?
 - o Vem hämtar barn (om det behövs)?
 - o Vad är det första du gör när du kommer hem?
 - o Hur ser eftermiddagen ut?
 - o Vem lagar mat? Handlar? Diskar?
 - o Nattar barn (om det behövs)?
 - o Vad gör du om du har tid över?

På jobbet

- Hur länge har du varit på det här jobbet?
- Har du haft olika tjänster/gjort olika saker inom företaget/på jobbet?
- Kan du beskriva en vanlig dag på jobbet?
 - o Vad är det första som händer?

- Vad har du för arbetsuppgifter?
- Blir du trött (fysiskt/psykiskt) av arbetsuppgifterna?
- Finns det någon skillnad i vem som utför vissa arbetsuppgifter?
- Tycker du att ditt jobb är roligt? Nej/ja varför?
- Hur känner/mår du på jobbet?
- Känner du dig fri på jobbet?
- Vilka umgås du med på jobbet? Finns det grupperingar?
- När du är på jobbet, kan du bli stressad över saker som ska göras senare under dagen?
- Är du med i facket? – bra dåligt?
- Kan du berätta lite om vad facket betyder för dig?
 - Varför valde du att engagera dig i facket?
 - Vilken är den viktigaste frågan facket driver just nu?
- Vad tycker du om arbetsmiljön?
- Vem är det som bestämmer?
- Vad har ändrats?
- Vad är det bästa med ditt jobb?
- Vad är det värsta med ditt jobb?

Fritid och familj.

- Hinner du vila upp dig från jobbet?
- Vad gör du på fritiden?
- Vad gör du en vanlig helg?
- Umgås du mycket med vänner?
- Finns det något du inte hinner med i vardagen?
- Finns det något som du skulle vilja göra mer av?
- Känner du dig ofta utvilad?
- Förutom jobbet, vad tar mest tid i din vardag?
- Hjälps ni åt med arbetsysslor i hemmet?
 - Städning
 - Matlagning
 - Vab
 - Koll på barns skol/fritidsaktiviteter
- Läger du ner mycket tid på planering? Vad planerar du i så fall?

- Middagar/handling?
- Planering av vardagen?
- Träffar med gemensamma vänner?
- Hur skulle du vilja ha det/att livet såg ut?

Förhållande till produkter som produceras.

- Vilken typ av produkter producerar ni?
- Vad betyder livsmedelsindustrin i ditt liv?
 - Tex köper du mycket mat som är producerad i fabrik?
- Är produkterna ni producerar viktiga för dig?
 - Känner du någonting för dem? Tycker du om vissa mer?
- Har du fått en annan syn på mat sen du började jobba i fabrik?
 - Tex genom att behöva skyffla upp 18 liter bostongurka/hantering av råvaror produkter?
- Tänker du mycket på att det är just mat ni producerar?
- Har industrin och mat någon speciell betydelse för dig och din familj?

Klass/identitet

- Tänker du någonsin på klass och klasskillnader?
- Identifierar du dig med någon klass?
- Tycker du att feminism är viktigt?
- Är du feminist?

Avslutande frågor

- Om du fick ändra på en grej i inom ditt jobb vad skulle du ändra på då?
- Vad tror du att du gör om tio år?
- Vad tror du företaget gör om tio år?
- Har du några frågor till mig?
- Finns det något som du tycker jag borde veta?

8.2 Intervjuer

De transkriberade intervjuerna finns tillgängliga för granskning.

Intervju 1

Datum: 2020-02-04

Längd: 1 h 7 min

Intervju 2

Datum: 2020-02-18

Längd: 1 h 8 min

Intervju 3

Datum: 2020-02-24

Längd: 1 h 16 min

Intervju 4

Datum: 2020-02-27

Längd: 1 h

Intervju 5

Datum: 2020-03-04

Längd: 1 h 2 min

Intervju 6

Datum: 2020-03-06

Längd : 1 h 1 min

Intervju 7

Datum: 2020-04-06

Längd: 52 min